

Matyti, ką matė Jonas Karolis Chodkevičius, arba Keli etmono votyvinio atvaizdo profiliai¹

TOJANA RAČIŪNAITĖ

Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas
tojana.raciunaite@vda.lt
<https://orcid.org/0000-0001-9230-130X>

ANOTACIJA. Straipsnyje keliama šventųjų atvaizdų tema Jono Karolio Chodkevičiaus gyvenime. Remiantis palyginti nedideliu rašytiniu šaltinių korpusu, atskleidžiama naujų faktų apie Chodkevičiaus santykį su šventųjų atvaizdais, jų kulto vietomis patvirtinant, kad šventųjų vaidmuo etmono gyvenime buvo svarus, o pamaldumas jiems – gyvastingas. Chodkevičiaus korespondencijoje atsispindintys meno sampratos kontūrai koreliuoja su XVII a. pradžios poleminiu diskursu apie šventųjų paveikslų naudas ir paskirtis, liudija bendrą epochos „jautrumą“ tam tikroms vizualumo raiškoms ir rūšims. XVII a. bažnytinio meno kontekstas, apimantis ir maskvietišką ikonų importo reiškinių, leidžia suprasti anksčiau nekomentuotas arba neteisingai interpretuotas kai kurias Chodkevičiaus laiškų vietas: tyrimas atskleidžia, kad „maskvietė“ – tai ne gyvas asmuo, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio, bet maskvietiška ikona. Tyrimas taip pat aptaria kai kurias Chodkevičiaus bažnytinės fundacijos ir dotacijos bažnyčioms, tokias kaip votyviniai gestai, jo votyvinio atvaizdo profiliai.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: Jonas Karolis Chodkevičius; šv. Kazimieras; šv. Mykolas Arkangelas; stebuklingieji Švč. Mergelės Marijos atvaizdai; maskvietiškos ikonos; votyvinės fundacijos.

LDK etmono Jono Karolio Chodkevičiaus karybos nuopelnai, jo istoriškai lemtingi sprendimai buvo aprašomi dar jam gyvam esant. 1781–1782 m.

¹ Straipsnis parengtas vykdant LMT remiamą projektą „Jono Karolio Chodkevičiaus simbolinės ir mimetinės reprezentacijos ir jų kontekstai“, sutarties Nr. S-LIP-21-2. Straipsnio pavadinimas – tai perfrazuota Roberto Nelsono sudarytos knygos paantraštė: *Visuality before and beyond the Renaissance: Seeing as Others Saw*, ed. Robert S. Nelson, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Adamas Naruszewiczius paskelbė pirmąją monumentalią Jono Chodkevičiaus biografiją². Vėliau sekė kitų Lenkijos autorių Arturo Šlivińskio (1922), Leszeko Podhorodeckio (1976), Henryko Wisnerio (1987), Ewos Dubas Urmanowisz, Jerzio Urmanowicziaus (1998) Chodkevičiaus gyvenimo ir veiklos keliui nušviesti skirti mokslinio ir populiarus pobūdžio darbai³. Iš naujesnių tyrimų norėtusi išskirti Mariano Chachajaus atliktą Jono Karolio gimimo datos patikslinimą: po šio istoriko straipsnio laikoma, kad tai ne 1560 ar 1561 metai, bet 1571-iejai⁴, taip pat Karolio Žojdžio publikacijas, kuriose iškeliami nauji šaltiniai⁵, tyrimų aspektai, taip pat kai kurias anksčiau skelbtų šaltinių interpretacijas, su kuriomis ir šiame straipsnyje polemizuojama⁶. Nemenką lietuviškosios Chodkevičiaus istoriografijos dalį sudaro istorinių ir literatūrinių šaltinių vertimas ir juos palydinčios akademinės publikacijos. Tai Dariaus Antanavičiaus, Sigito Narbuto, Skirmantės Šarkauskienės, Živilės Nedzinskaitės ir kitų autorių darbai⁷. Detaliau aptarsime publikacijas, kuriose svarstomas

² [Adam Naruszewicz], *Historia Jana Karola Chodkiewicza wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego WKL*, t. 1–2, Warszawa: Drukarnia No 646 przy Nowolipiu, 1781–1782.

³ Artur Šliwiński, *Jan Karol Chodkiewicz. Hetman wielki Litewski*, Poznań: Wydawnictwo M. Arcta, 1922; Wanda Więckowska-Mitzner, *Karol Chodkiewicz*, Warszawa: „Książka i Wiedza“, 1965; Leszek Podhorodecki, *Hetman Jan Karol Chodkiewicz 1560–1621*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1976; Henryk Wisner, *Kircholm 1605*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1987; Ewa Dubas Urmanowicz, Jerzy Urmanowicz, *Jan Karol Chodkiewicz*, Warszawa: DiG, 1998.

⁴ Marian Chachaj, „O dacie urodzenia i o edukacji Jana Karola Chodkiewicza“, in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014, p. 49–58.

⁵ Karol Žojdź, „Uroczystości pogrzebowe Jana Karola Chodkiewicza w Ostrogu w roku 1622 na tle sporu o jego schedę“, in: *Przegląd historyczny*, 2020, t. CXI, p. 991–1009.

⁶ Idem, „Przeciwno moralności, czy dyscyplinie? „Przestępstwa seksualne“ popełnianie przez żołnierzy koronnych i litewskich w XVII w.“, in: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. III, pod red. Zbigniewa Hunderta, Karola Žojdza i Jana Jerzego Sowya, Oświęcim: Napoleon, 2014, p. 95–111.

⁷ Darius Antanavičius, „Jonas Karolis Chodkevičius: kelias į karvedžio šlovę. Istoriko įvadas“, in: Franciszek Małkot, *Tureckich i iflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczu głos* = Pranciškus Malkotas, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzicwa Narodowego, 2016, 2016, p. 7–26; *ibid.* lenkų k., p. 27–46;

Idem, *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*, Vilnius: Žara, 2006; Idem, „Znane i nieznanne źródła do kampanii Kircholmskiej w 1605 roku.“, in: *Wojny północne w XVI–XVIII wieku: w czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2007, p. 23–41.

su Chodkevičiaus asmeniu susijęs dailės paveldas. Marija Matušakaitė XVII a. LDK portretui ir medžio drožybai skirtuose darbuose⁸, Jolita Liškevičienė emblemos tyrimuose⁹ Chodkevičių aptaria kaip meno kūrinuose vaizduojamą objektą ir (arba) tų kūrinių adresatą. Kita nedidelė menotyrinių tyrimų grupė kelia Chodkevičiaus fundacijų klausimą ir analizuoja šaltinių gausiau paliudijamas Liachovičių ir Bychovo rezidencijų statybas¹⁰, taip pat – vienintelę išlikusią iš Chodkevičiaus funduotų šventovių Kretingos bažnyčią ir jos dailės paveldą¹¹, kurį sudaro iš esmės taikomojo pobūdžio savireprezentaciniai kūriniai – drožinėtos pagrindinio įėjimo ir zakristijos durys¹², sakykla, Chodkevičiaus sūnų Jono Kazimiero, Jeronimo ir žmonos Sofijos sarkofagai¹³, dar laukiantys gilesnių tyrimų bei publikacijų. Dėsninga, kad dėl išblaškytų archyvų, istorinių žinių trūkumo ir labai menko pačių su Chodkevičiumi

⁸ Marija Matušakaitė, *Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2010, il. 157–158, p. 247–249; Eadem, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, p. 194–195; Eadem, *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 207.

⁹ Jolita Liškevičienė, „Kražių bažnyčios statybos pradžia“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 36: *Kražiai amžių sandūroje*, sudarė Juozas Girdzijauskas, Aistė Virbickaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 33–38; Eadem, „*Miles Christianus* įvaizdis LDK kultūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 24: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, sudarė Jolita Liškevičienė, Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 127–169; Eadem, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 101–105.

¹⁰ Aukšė Kaladžinskaitė, „Nauji duomenys apie Liachovičių pilies statybą“, in: *Menotyra*, 2006, t. 43, Nr. 2, p. 31–34; Mikola Volkau, „Budowa rezydencji w Lachowizach i Starym Bychowie w I połowie XVII wieku“, in: *Residentia tempore belli et pacis. Materiały do badań ochrony założen rezydencjonalnych i obronnych*, Warszawa: Instytut sztuki PAN, 2019, p. 246–251.

¹¹ Rūta Janonienė, „Bernardiniškasis dailės paveldas Kretingos Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčioje“, in: *Kretingos pranciškonų bažnyčiai 400: istorija, kultūros paveldas, žymūs asmenys*, Vilnius: Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos šv. Kazimiero provincija, 2017, p. 132–143; Jolanta Klietkutė, „Sakraliniai kultūros paveldo objektai“, in: *Kretingos pranciškonų bažnyčiai 400. Istorija, paveldas, žymūs asmenys*, Kretinga: Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos šv. Kazimiero provincija, 2017, p. 198–199; Julius Kanarskas, *Kretingos dvaro savininkai*, Kretingos istorijos muziejus, Klaipėda: Druka, 2009, p. 12–14.

¹² Apie Kretingos bažnyčios durų drožybą žr.: Tojana Račiūnaitė, „Liūtas ir erelis, žmogus ir kolona: hibridiniai atvaizdai Kretingos bažnyčios durų dekore“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 96: *Kaukė ir veidas: atvaizdo istorijos aspektai = Mask and Face: The Aspects of Pictorial History*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2020, p. 43–86.

¹³ Pirminius empirinius duomenis apie šiuos sarkofagus pateikė Jolanta Klietkutė, žr. Eadem, „Sakraliniai kultūros paveldo objektai“, p. 195–199.

susijusių paminklų išlikimo jo kaip fundatoriaus, meno kūrinių užsakovo ir „vartotojo“ veikla nuosekliai netyrinėta, nekeltas jo meninės aplinkos bei vadinamųjų „estetinių pažiūrų“ klausimas.

[Prastai tyrinėjame praeityje sukurtus vizualiuosius paminklus patys būdami žiūrovai, bet galime tyrinėti ir praeityje gyvenusius asmenis kaip žiūrovus, kaip regimybių vartotojus, aktyvaus žvilgsnio¹⁴ savininkus. Tuomet mūsų tyrimo akiratyje atsидuria ne tik paminklai, kuriais reprezentuojamas asmuo, bet ir jo žvilgsnis, rašytinių šaltinių paliudijama vaizdinė apsuptis, ryšys su konkrečiais kūriniais ar meno istorijos fenomenais. Šiame straipsnyje remsimės žvilgsnio kaip galios ir globos išraiškos samprata, kurią meno istorijoje įtvirtino Hanso Beltingo, Davido Freedbergo, kitų atvaizdo antropologijos prieigą pasitelkiančių autorių darbai¹⁵.

Šio straipsnio pavadinime figūruojantis „votyvinio atvaizdo“ įvardijimas sugestijuoja konkretų dailės žanrą, ikonografinę schemą, kuri dažniausiai apibūdinama figuratyvia maldininko ir šventojo akistata. Tokių asmenų tarpusavio santykį perteikiančių kompozicijų pasitaiko votyvinėse plokštelėse, stebuklus vaizduojančiuose paveikslėliuose, įvairaus pavidalo nesavarankiškuose, vadinamuosiuose *quasi*-portretuose, kuriuose greta portretuojamo adoranto ar jų grupės vaizduojamas ir šventasis maldos adresatas. Tačiau šio tyrimo atveju *votyvinio atvaizdo* siekiame apibrėžti platesnį tyrimo objektą, kuris aprėpia ne tik atitinkamo žanro dailės kūrinius, bet ir istorinių rašytinių šaltinių paliudytus, literatūros kūriniuose aprašytus votyvinius gestus, su jais susijusius gyvenimo įvykius ir aplinkybes. Tokiu būdu bandysime bent fragmentiškai nušviesti Jono Karolio Chodkevičiaus asmeninę įžadų istoriją ir jos kontekstus – maldingumą, santykį su šventųjų kultais ir atvaizdais, taip pat kai kurias bažnytines fundacijas, kurias, remiantis rašytiniais šaltiniais, galime traktuoti kaip etmono įžadų istorijos dėmenis.

Reikia pastebėti, kad Chodkevičiaus *įžadų / fundacijų* istorija yra skirtingų lygmenų. Viena vertus, ji susipina su viešąja pareigybine karine ir politine

¹⁴ Aktyvus žvilgsnis – tas, kuris inspiruoja emocijas ir veiksmus, jis sietinas su Michelio Foucault plėtotu žvilgsnio kaip galios, geismo ir manipuliacijų įrankio teorija.

¹⁵ Hans Belting, *Likenes and Presence. A history of the Image before the Era of Art*, translated by Edmund Jephcott, Chicago: University of Chicago Press, 1994; David Freedberg, *The Power of images. Studies in the History and Theory of Response*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1989.

veikla, „kareiviško pamaldumo“ konceptu¹⁶ ir su juo susijusiomis daugiausia kolektyvinėmis pamaldumo praktikomis, puikiai perteiktomis Laurencijaus Bojerio *Karolomachijoje*. Kita vertus, toji istorija aptinkama asmeninėje „civilinėje“, šeimos gyvenimo rūpesčių ir lūkesčių persmelktoje, mažiau matomoje gyvenimo pusėje. Tad šio tyrimo atveju *votyvinis atvaizdas* ne tik primena votą, daiktišką įžado ir padėkos ženklą¹⁷, ar atstovauja minėtam portreto žanrui¹⁸ – jis nurodo bandymą kalbėti apie istorinio asmens, šiuo atveju Jono Karolio Chodkevičiaus, santykį su šventųjų atvaizdais ir šventomis vietomis, siekiant fragmentiškus žodinius liudijimus ir labai negausius materialiai išlikusius artefaktus susieti su XVII a. pradžios LDK kultūrai būdingais reiškiniais, tais „kolektyviniais dariniais“¹⁹, kuriuose galima apčiuopti tam tikrą tendenciją, polinkį arba, kaip sako Cliffordas Geertzas, – „jautrumą“²⁰.

¹⁶ XVI–XVII a. Lenkijos ir LDK karių pamaldumas siejasi ir su oficialiai skelbiamomis etmonų direktyvomis arba „kariniais straipsniais“, 1609 m. tokių straipsnių redakcija buvo aprobuota ATR Seime, plačiau apie tai žr. Karol Łopatecki, „Koncepcja Boga – Pana Historii wśród żołnierzy Rzeczypospolitej na przełomie XVI i XVII wieku“, in: *Religia wobec historii, historia wobec religii*, red. E. Przybył, Kraków: Nomos, 2006, p. 360–370.

Juose, kaip ir Petro Skargos tekstuose, o ypač knygoje *Kareiviškasis pamaldumas* (1606), raiški Dievo kaip Istorijos Valdovo ir savito dalyvio (intervento) samprata. Anot jėzuitų pamokslininko, karys turi savo pamaldumą ypač puoselėti, nes Dievo valia ir sprendimas mūšyje veikia, „nes pats Dievas pergales teikia [...] pats Dievas [kario] ranką ir protą valdo [...] palankius orus ar audras, laikusir vietas duoda“. Žr. [Piotr Skarga], *Żołnierskie nabożenstwo, to iest Nauki y modlitwy, y przykłady do tego stanu służące pisane od x. Piotra Skargi, Societatis Iesu, z dozwoleństwem starszych*, w Krakowie: u wdowy Jakuba Sybeneychera, 1606.

¹⁷ Lot. *ex votum* – *pasižadų*, duodu įžadą. Nuo pagonybės laikų votas reiškė padėkos už patirtą Dievo malonę ženklą. Krikščionių pasaulyje paprotys aukoti votus egzistavo jau IV a. – tuo laiku ant kankinių karstų kabindavo aukso ir sidabro plokšteles su rankų, kojų ir kt. žmogaus kūno dalių atvaizdais. Votas (lot. *votum*) dar būdavo antrinamas sąvokomis *tabula* arba *tabella votiva*, *donarium*, *donum*. Aukojantis žmogus buvo vadinamas *vovens* ir *votus*.

¹⁸ Plačiau apie tokio pobūdžio portretus, ypač dažnai pasitaikančius epitafijose, žr. Jan K. Ostrowski, *Portret w dawnej Polsce*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2019, p. 66–82.

¹⁹ Clifford Geertz, „Menas kaip kultūros sistema“, in: Idem, *Kultūrų interpretavimas: Straipsnių rinktinė*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš anglų kalbos vertė Antanas Danielius, Arūnas Gelūnas ir kt., Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 226.

²⁰ Šią sąvoką vartojame remdamiesi Geertzo antropologine jautrumo apibrėžtimi, kuri savitai išstumia estetiką ir kultūros sampratą kaip meno ir santykio su juo aprašymo kontekstus. Toks jautrumas, anot Geertzo, gali būti studijuojamas kartu su meno formomis kaip „kolektyvinis darinys, kurio pamatai tokie platūs ir gilūs kaip pats visuomenės gyvenimas“ (Clifford Geertz, „Menas kaip kultūros sistema“, p. 231).

Straipsnyje remsimės kelių rūšių rašytiniais šaltiniais. Pirmoji šaltinių grupė aprėpia literatūrinius tekstus – Bojerio *Karolomachiją*²¹ ir Sarbievijaus *Akmens pašventinimą*²². Abu šaltiniai gan plačiai ir išsamiai tyrinėti²³, tačiau mums rūpimu aspektu vis dar turintys ką pasakyti. Nauju votyvinio Chodkevičiaus atvaizdo aspektu priminsime ir Sigito Narbuto išverstą bei komentuotą etmono sūnaus laidotuvių proga paskelbtą kūrinių *Aukščiausias viltis žadinusio šviesiausio pono Jeronimo Krizostomo Chodkevičiaus atminų vaizdas*²⁴. Taip pat pasitelksime kai kuriuos Chodkevičiaus bei jo artimųjų laidotuviams skirtų pamokslų tekstus, be to, šiam tyrimui aktualius XVII a. šventųjų atvaizdų sampratą ir kultą liudijančius tekstus. Kita šaltinių grupė – paties Chodkevičiaus rašyti laišakai, publikuoti²⁵

²¹ [Laurentius Boierus], *Carolomachia, qua felix victoria, ope Divina, auspiciis serenissimi et poten[tissimi] Sigismundi III. Poloniae et Sveciae regis [...] per ill[ustrissim]um d. Ioan[em] Carolum Chodkiewiczum comitem in Szklów et Bychow [...] de Carolo duce Sudermanniae s. r. m. perduelli V. Kalend[as] Octob[res] a. D. 1605. in Livonia sub Kyrkholmum reportata, narratur, seren[issimo] principi Wladislao. A Christophoro Zawisza [i. e. Laurentio Boiero], in Alma Vilnensi Academia Societ[atis] Iesu, studioso d. d., Vilnae: typis Academicis S. I. Thomas Levicki, 1606. Straipsnyje remsimės: Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1992.*

²² [Maciej Kazimierz Sarbiewski], *Sacra lithothesis in prima templi Magnae Virgini Matri dedicati erectione a patribus collegii Crosensis Societatis Iesu, literalitate illustrissimi domini d. Ioannis Caroli Chodkiewicz palatini Vilnensis [...] fundati auspicato celebrata, ab eiusde[m] collegii Chodkieviciani studiosa iuventute descripta, et honori eiusde[m] liberalissimi fundatoris oblata*, Vilnae: typis Academicis Societatis Iesu, 1621. Straipsnyje remiamasi: [Motiejus Kazimieras Sarbievijus], *Akmens pašventinimas (Sacra Lithothesis)*. Šaltinio publikacija, iš lotynų kalbos vertė, įžanginį straipsnį ir komentarus parašė Skirmantė Šarkauskienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.

²³ Apie *Karolomachiją*: Antanas Tyla, „Įvadas“, in: Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, 1992, p. 5–11; Sigitas Narbutas, „*Karolomachijos* akiračiai“, in: *Ibid.*, p. 164–178. Apie *Akmens pašventinimą*: Sigitas Narbutas, „Sarbievijaus poezijos leidimai XVII amžiuje“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*: tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui, medžiaga, Vilnius, 1995, spalio 19–21, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 292–294; Skirmantė Šarkauskienė, „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus *Akmens pašventinimas*: tarp teatro ir emblemos“, in: *Ibid.*, p. 7–35; Jolita Liškevičienė, „Kražių bažnyčios statybos pradžia“, p. 33–38; Eadem, „*Miles Christianus* įvaizdis LDK kultūroje“, p. 127–169.

²⁴ *Schema parentalium summae spei adolescenti, illustrissimo domino d. Hieronymo Chrysostomo Chotkiewicz (1614)*: Sigitas Narbutas, „Jonas Karolis – Dievo Lietuvai duotas taleris“, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2021, p. 23–25.

²⁵ Pagrindinis publikuotų laiškų rinkinys: *Korespondencje Jana Karola Chodkiewiczza poprzedzone opisem rękopismów z Archiwum Radziwiłłowskiego, znajdujących się w Bibliotece ordynacyi Krasińskich połączonej z muzeum Konstantego Świdzińskiego*, opracował i opisał Wł. Chomętowski, Warszawa: w Drukarni Jana Jaworskiego, 1875.

ir rankraščiniai²⁶, skirti šeimos nariams – žmonai Sofijai, sūnui Jeronimui ir ekonomui Kristupui Kamieńskiui. Šiuose šaltiniuose paliudijamas etmono pamaldumas tiems patiems Bojerio *Karolomachijoje* minimiems šventiesiems, jų atvaizdams ir kulto vietoms, tik čia jis atsiskleidžia tarytum iš vidaus, asmeniškai. Be to, Chodkevičiaus laiškai, kaip ir kiti rašytiniai šaltiniai, bene pirmą kartą tarnauja tyrimui, kurio tikslas – atkleisti etmono pamaldumo gaires, jo santykį su šventaisiais ir jų kulto vietomis.

CHODKEVIČIAUS ŠVENTIEJI GLOBĖJAI

Laurencijaus Bojerio (1561–1619) herojinė poema *Karolomachija* (1606)²⁷, nors skirta visų pirma nušviesti Chodkevičiaus vadovaujamos kariuomenės pergalei prieš švedus prie Salaspilio (Kirchholmo), įtaigiai perteikia Chodkevičiaus pamaldumo programą. Jėzuitų autorius viena iš svarbiausių pergalės kovojant su daug didesnėmis Karolio IX pajėgomis priežasčių laiko ypatingą LDK etmono pamaldumą – *pietas* dorybę. Bojerio poemoje greta Kristaus – Gerojo ganytojo, pagrindiniai Chodkevičiaus dangiškieji globėjai – Švč. Mergelė Marija, šv. Kazimieras ir šv. Mykolas Arkangelas. Bojeris aprašo, kaip Vilniaus vyskupas Benediktas Vaina²⁸ Chodkevičių apginkluoja pašventintais ginklais Vilniaus katedroje prie šv. Kazimiero kapo:

Kai prie čionykščio vilniečio švento Kazimiero kapo
Vyskupo aš Vainos iškilmingai buvau apginkluotas.

²⁶ Jono Karolio laiškų rinkiniai saugomi Krokuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne, Krokuvos miesto archyve, taip pat LMA Vrublevskių bibliotekoje. Šiame straipsnyje remsimės Krokuvos nacionalinio muziejaus Čartoriskių bibliotekos rankraštyno rinkiniais: *Listy, dokumenta i td. do historii życia domowego Jana Karola Chodkiewicza z archiwum familijnego porządkiem sumarycznym*, kopiarusz z l. 1570–1628, XIX w. ze zbioru Mieleszko-Maliszkiewiczów, in: Biblioteka Książąt Czartoryskich (toliau – Czart.), 3238 IV, 3915 IV.

²⁷ Jono Eismonto (Eysymonto) atliktas poemos vertimas į lenkų kalbą buvo publikuotas dar 1605 m.: *Carolomachia to iest dwu Karolow bitwa y szczęśliwe zwycięstwo Caróla Chodkiewicza nád Carolem Sudermánskim otrzymane pod Kircholmem... dnia 27 septembrà roku 1605* Wydána po Lácínie przez Krzystofa Zawisse à nà polskie przełożonà przez Jana Eysymonta, [Wilna:], [1605]. Už šio leidimo nuorodą dėkoju senosios literatūros istorikei dr. Eleonorai Terleckienei.

²⁸ Benediktas Vaina (1556–1615) Vilniaus vyskupas nuo 1600 m.; plačiau žr. Liudas Jovaiša, *Vilniaus vyskupai ir jų portretai*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2016, p. 60.

Kiek pridėjo jėgų šiems sėkmę nešantiems ginklams
Tądien savo malda Benediktas, vyskupas Vilniaus,
Aš paliudyt galiu ir tiek kartų atremtas priešas²⁹.

Šv. Kazimiero altorius buvo įrengtas Vilniaus katedros Valavičių koplyčioje, o paskui perkeltas į vadinamąją Goštautų, arba Chodkevičių, koplyčią, joje dar 1579 m. buvo palaidotas Žemaičių seniūnas garsus diplomatas ir derybininkas Jonas Chodkevičius, Jono Karolio Chodkevičiaus tėvas, kuriam nuo 1576 m. ši koplyčia buvo pavesta globoti³⁰. Dar 1579 m. liepos 24 d. velionis testamentu šioje koplyčioje įsteigė altariją už 300 kapas lietuviškų grašių išlaikyti keturis kunigus (mansionarzów) Lydos pavieto dvare³¹ ir dėl šios fundacijos bei kitų nuopelnų Steponas Batoras koplyčią pavedė jo šeimos globai³². Taip Jonui Karoliui teko paveldėta pareiga globoti koplyčią su visomis jos brangenybėmis, o nuo 1604 m. ir paties šventojo karaliaičio Kazimiero kūnu, apsuptu gausiais tikinčiųjų votais, karo trofėjais ir vėliavomis. Neatsitiktinai 1610 m., gaisrui nusiaubus Vilniaus katedrą, Jonas Karolis Chodkevičius fundavo šios koplyčios remontą³³, o vėliau, 1617 m., joje fundavo Šv. Kryžiaus altariją³⁴.

Chodkevičių (Goštautų) koplyčioje buvo saugomos ir gerbiamos karaliaičio Kazimiero relikvijos iki pat 1636 m. rugpjūčio 14 d. – tada jos buvo iškilmingai perneštos į Vladislavo IV Vazos funduotą naują Šv. Kazimiero koplyčią³⁵.

²⁹ Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1992, p. 45.

³⁰ Nadania biskupa wileńskiego prawa patronatu kaplicy Moniwidowskiej i Gastoldowskiej w katedrze wileńskiej dla Jana Jeronima Chodkiewicza: Archiwum Narodowe w Krakowie, f. 29, ap. 630, l. 3–9.

³¹ Specyfikacja różnych Altarzy i Funduszów w kościele katedry Wileńskiej, XVIII w., in: LMAVB RS, f. 43-19183, l. 18 v.

³² Nadania biskupa wileńskiego prawa patronatu kaplicy Moniwidowskiej i Gastoldowskiej w katedrze wileńskiej dla Jana Jeronima Chodkiewicza: Archiwum Narodowe w Krakowie, f. 29, ap. 630, l. 3–9.

³³ Kurczewski, Jan, Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych, Wilno: J. Zawadzki, 1912, p. 104.

³⁴ Vilniaus vaivados Jono Karolio Chodkevičiaus fundacinis raštas: dovanoja Vilniaus katedros Šv. Kryžiaus altarijai iš Cimkovičių dvaro kasmet po 100 kapų grašių, 1617, in: LMAVB RS, f. 43-20223.

³⁵ Liudas Jovaiša, „Šventųjų relikvijos ir jų gerbimas Lietuvoje (1387–1655)“, in: *Šventieji vyrų, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sud. Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 202.

Chodkevičiaus ginklų pašventinimas prie šv. Kazimiero kapo minimas ir Grigalijaus Sventickio *Šv. Kazimiero gyvenime*. Autorius aprašo, kaip Kazimiero triumfo dieną dalyvavo ir Chodkevičius,

kuris, ruošdamasis kautynėms su Karoliu Sudermanu, savo sėkmingą karinį vadovavimą pradėjo šaukdamasis visų pirma Gerojo galingojo Dievo, o po to dangiškojo Kazimiero, ir į karo stovyklą išvyko tik tuomet, kai prie jo altoriaus pašventino kardą.³⁶

Vyskupo Vainos ginklų šventinimą prisimins ir jėzuitas Jokūbas Hasijus, skelbdamas Chodkevičiaus laidotuvių pamokslą Nesvyžiuje³⁷.

Etmono pamaldumas karalaičiui Kazimierui apdainuojamas ir Pranciškaus Malkoto karų su turkais pergale šlovinančioje poemoje, akcentuojant jo šventųjų relikvijų kulto vietą, kurią greičiausiai puošė ir Chodkevičiaus paaukoti votai – patirtos Dievo globos karo žygiuose liudijimai: „Ir šiandien šventojo Kazimiero antkapį / tebepuošia įrašyti jo žygdarbiai, / mat jis viską Dievui priskirdavo, / šauniai kariavo.“³⁸

Pamaldumas šv. Kazimierui XVII a. pradžioje buvo aktualus keliais aspektais. Visų pirma tai buvo XVII a. pradžios kanonizacija: 1602 m. lapkričio 4 d. Klemenso VIII bule LDK ir Lenkijos karalaitė buvo leista laikyti šventuoju³⁹.

³⁶ „Gregorius Swiecicius. Vita S. Casimiri“ = „Sventickis Grigalius. Šv. Kazimiero gyvenimas“, in: *Ankstyvieji šv. Kazimiero „gyvenimai“*, (ser. *Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae*, 4), sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2004, p. 169.

³⁷ [Jakub Hasius], *Kazanie na dzien naznaczony pogrzebowi [...] Iana Karola Chodkiewicza [...] wojewody Wilenskiego [...] miane w Nieświeżu w kościele Societatis Iesu przez Iakuba Hasiusza [...] 1622 dnia novemb. 16*, [Vilnius: Akademijos spaustuvė, 1622], p. 59.

³⁸ Franciszek Małkot, *Tureckich i iflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczu głós* = Pranciškus Malkotas, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzicwa Narodowego, 2016, p. 87.

³⁹ 1602 m. lapkričio 7 d., popiežiui Klemensui VIII išleidus brevę *Que ad Sanctorum*, karalaičio Kazimiero kaip šventojo gerbimas oficialiai buvo patvirtintas. Žr. Mintautas Čiurinskas, „Įvadas“, in: *Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai*, sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, (ser. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, 3), Vilnius: Aidai, 2003, p. 27; Sigita Maslauskaitė, *Šventojo Kazimiero atvaizdo istorija XVI–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010, p. 29; Liudas Jovaiša, „Šventųjų relikvijos...“, p. 202).

Tai buvo labai svarbu ne tik Karūnos ir LDK bažnyčiai, bet ir pasaulietinei valdžiai: Zigmantas III pats asmeniškai rūpinosi šv. Kazimiero kanonizacija ir kultu, manoma, kad taip jis siekė pakelti Jogailaičių dinastijos, su kuria ypač siejo savo giminytės ryšį, prestižą. Šventojo karalaičio garbei karalius pavadino savo pirmagimį sūnų, mirusį kūdikystėje 1607 m., o vėliau Kazimieru krikštijo ir naujojo šventojo globai pavedė ir antrąjį sūnų, būsimą įpėdinį, kurio gimimo proga buvo Radvilos Našlaitėlio užsakymu sukurtas ir karalievei Konstancijai dedikuotas Jeronimo Bildziukevičiaus emblemų leidinys *Divi tutelarior* (1610)⁴⁰. Taigi Chodkevičiaus pamaldumas šv. Kazimierui atliepė oficialų ir valstybinio lygmens dėmesį Jogailaičių dinastijos šventajam. Kita vertus, Jono Karolio pamaldumas naujam šalies globėjui neapsiribojo vien visuomeninio pobūdžio gestais (pavyzdžiui, dalyvavimu kanonizacijos iškilimėse), paliko pėdsakų ir jo asmeniniame, šeimos bei artimiausios aplinkos gyvenime: 1605 m. gimęs ir po keturių valandų miręs sūnus buvo pavadintas Jonu Kazimieru⁴¹, Bychave funduota bažnyčia konsekruota Šv. Kazimiero titulu⁴², 1606 m. rugpjūčio 10 d. laiške iš Rygos sūnui Jeronimui Jonas Karolis ragina melstis šv. Kazimierui: „Prašau tavęs, kad šventose vietose, o ypač šv. Kazimiero už mane ir už Ponią Motiną rožinį sukalbėtum ir ten savo pamaldas atlikdamas Švč. Sakramentą priimtum.“⁴³

Bojeris aprašo Chodkevičiaus pasišventimą ir kitam globėjui – šv. Mykolui Arkangelui, angelų kariaunos vadui:

Tavo šlovė neišblės ir garbė neišnyks nutylėta,
Vade garsus angelų, dangaus karžygy, nugalėjai
Slibiną Tartaro tu, mes tau mišias čia aukojam.

⁴⁰ Tadeusz Bernatowicz, „Idea Principis Christiani w emblematyce okolo roku 1600“, in: *Barok*, 1996, t. 3, Nr. 1, p. 91–118; Sigita Maslauskaitė, *Šventojo Kazimiero*, p. 108–119.

⁴¹ Kūdikis iš pradžių buvo palaidotas senojoje medinėje Kretingos bažnyčioje, o pastčius naują mūrinę Viešpaties Apreiškimo bažnyčią, greičiausiai apie 1617 m., perkeltas į jos kriptą. Alavinio sarkofago dangtyje išgraviruotas įrašas, kuriame nurodyta, kad Jonas Kazimieras išgyveno tik keturias valandas. Įrašo tekstas publikuotas: Jolanta Klietkutė, „Sakraliniai kultūros paveldo objektai“, in: *Kretingos pranciškonų bažnyčiai 400. Istorija, kultūros paveldas, žymūs asmenys*, sudarė Julius Kanarskas, Kretinga: Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos Šv. Kazimiero provincija, 2017, p. 195.

⁴² Darius Antanavičius, „Jonas Karolis Chodkevičius: kelias į karvedžio šlovę“, p. 26.

⁴³ Jeronimas tuomet viešėjo Nesvyžiuje pas savo dėdę iš motinos pusės Mikalojų Kristupą Radvilą Našlailėlį. *Korespondencye Jana Karola Chodkiewicza*, p. 40.

[...]

Gerbia gentis pamaldi ir bendruomenė šlovina Kristaus,
Stato visur šventykla ir tavo šventąsias buveines.
Vilniaus žemę išgarsino, čia pastatyta
Vyro, dora įžymaus, Sapiegos Leono, turtais
Ugdo ir pamaldžias augintines Klaros šventosios.
Kitą šventovę matai ant Nesvyžiaus kalvų pastatytą;
Vade Radvila, tu sugrįžęs iš Sirijos krašto,
Miesto Jeruzalės, ją pastatei čia, įžadą davęs.⁴⁴

Šv. Mykolo Arkangelo, karių globėjo, figūrą poemoje reprezentuoja dvi fundacijos – Leono Sapiegos Vilniaus Šv. Mykolo arkangelo bažnyčia ir Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio pastatydinta koplytėlė Angelų kalvoje prie Nesvyžiaus⁴⁵. Tiesa, ši koplytėlė anuomet turėjo Visų Angelų ir šv. Rapolo Arkangelo – keliautojų globėjo – titulą, tik vėliau, po Radvilos mirties, Chodkevičiaus iniciatyva buvo imtasi ją perstatyti į didesnę bažnyčią, kuri buvo pašvęsta vėlgi Visų šventųjų Angelų garbei, bet pirmiausia šv. Mykolui Arkangelui, todėl žmonių buvo vadinama Šv. Mykolo⁴⁶. Kojalavičius pabrėžia, kad dėl Chodkevičiaus vadovaujamo žygio prieš turkų sultoną Osmaną laimingos baigties turime būti dėkingi būtent šiai vietai: „mat būtent šičia jis įvykdė savo pirmuosius įžadus, kuriais tą karą buvo pavedęs šv. Angelams“⁴⁷. Tai apdainuojama ir

⁴⁴ Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, p. 47.

⁴⁵ Tadeusz Bernatowicz, *Miles Christianus et Pelegrinus. Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki“ w ordynacji nieświeskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 1998, p. 70; Jerzy Paszcenda, „Góra Anielska pod Nieświeżem“, in: *W kręgu badań nad sztuką polską*, pod red. K. Majewskiego, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1983, p. 77–85.

⁴⁶ XVII a. pradžioje buvo plačiai diskutuojama dėl arkangelų kultų, žr. Raimonda Norkutė, *Angelų ikonografija Lietuvos bažnytinėje dailėje (XVI–XVIII a.)*, daktaro disertacija, Kaunas: Kauno Vytauto Didžiojo universitetas, 2010, p. 59–62. Koplyčios ir vėlesnės bažnyčios fundaciją ir išvaizdą gan plačiai aprašo Albertas Kojalavičius-Vijūkas (Albertas Kojalavičius-Vijūkas, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietos, garsėjančios stebuklų malone“, in: *Lietuvos istorijos įvairenybės*, t. 2, sudarė Darius Kuolys, vertė Rasa Jurgelėnaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 79–83). Vėliau Nesvyžiaus Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios tapybą (perdažymą?) fundavo Lavinija iš Koreckių Radvilienė, Onos Chodkevičiūtės-Koreckienės dukra. Žr. Gabriela Perczynska, „Kobiety Iszkolci, czyli dzieje zarządania majątnością“, in: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, Warszawa: DiG, 2009, p. 52.

⁴⁷ Albertas Kojalavičius-Vijūkas, *op. cit.*, p. 80.

minėtoje Pranciškaus Malkoto poemoje „Karų su turkais ir Livonijos balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių“:

Nė vieno mūšio jis nepradėjo be kareivijų Viešpaties
ir angelų kariuomenės etmono, trimitai ir būgnai karo stovyklą sušaukė
Viešpaties garbinti⁴⁸.

Antai 1606 m. Chodkevičius laiške žmonai iš Liachovičių⁴⁹ rašo: „Prie Šv. Mykolo pamaldas atlikau⁵⁰, ką Tau ir vaikams sakau taip pat nepamiršti.“⁵¹

Visgi Bojerio poemoje bene labiausiai išplėtotas Chodkevičiaus pamaldumas Švč. Mergelei Marijai. Autorius pasakoja, kaip Chodkevičius, atvykęs į Rygą, prie įėjimo į pilį išvysta skulptūrų porą:

Prie įėjimo pilin, virš vartų aukštųjų iškeltos,
Stovi statulos dvi, kurias religinga senovė
Čia iš marmuro kieto ir vaishaus tiito pastatė.
Viena jų – tai skaisti Mergelė, Motina Dievo,
Globianti sūnų, laidą dangaus, prie savo krūtinės.
Didvyris stovi šalia, sėkmingai kadais čia kovojęs,
Valteris Platebergas, šventos kariaunos magistras,
Plikas viršugalvis jo, o baltas lyg sniegas apsiaustas –
Kryžius jo vidury – jo liemenį supa, į karį
Jis visu kuo panašus. Pagarbiai į Mergelę jis žvelgia,
Mat patyrė kadais jos galią, patekęs pavojun,
Kai su nedaugel karių į šventąjį karą žygiavo
Prieš maskvėnų pulkus. Prieš mūsų besimeldžiant,
Sako, Mergelė šventa, Karalienė danguj pasirodžius
Ir kartu su Sūnum pažadėjus pagalbon ateiti.
Vos tik įėjęs vidun, abi statulas šias pamatė
Karolis. „Būki sveika, – jis tarė, – garsioji Mergele,
Pajėgas mano mažas ir tu, ir kūdikis tavo
Meile lydėjęt tokia, kaip kadaise karius Platebergo.

⁴⁸ Franciszek Małkot / Pranciškus Malkotas, *op. cit.*, p. 85.

⁴⁹ Jono Chodkevičiaus valda nuo 1579 m. (dabartinė Baltarusija, Mogiliavo sritis).

⁵⁰ „[...] naboženstwo swe u świętego Michala odprawił“.

⁵¹ *Korespondencye Jana Karola Chodkiewicza*, p. 35.

Kuo atsilygint galiu už šitokią tavo malonę?
Iš trofėjų manų sidabru padabinta stovėsi,
Jeigu padėsi tu man, iš aukso tave aš nuliesiu.⁵²

Taip pasakojama statulų menama riterio Platebergo ir Švč. Mergelės istorija kaip savitas Chodkevičiaus santykio su Švč. Mergele Marija ir Kūdikiu Jėzumi provaizdis, istorinis marijinio riteriškojo pamaldumo ir jo laiduojamos sėkmės kovoje analogas. Kaip buvo globojamas riteris Platebergas, nugalėjęs maskvėnų pulkus, taip globojamas ir pamaldusis Chodkevičius. Skulptūrų grupę galima apibūdinti kaip votyvinę, kur vaizduojama Švč. Mergelė Marija ir jos adorantas – riteris Platebergas, šis „pagarbiai į Mergele žvelgia /mat patyrė kadais jos galią, patekęs pavojun“. Nors ir apniokota, skulptūrų grupė yra fiziškai išlikusi iki mūsų laikų⁵³. Remiantis fotografijomis ir kitais ikonografiniais šaltiniais galima įsitikinti, kad poetas ją matė pats ir gan tiksliai jos pavidalą ir pobūdį nusakė [1 il.]. Todėl realiai egzistuojantis paminklas, XV a. pabaigoje – XVI a. pradžios riterio Platebergo ir Švč. Mergelės statulų grupė, traktuotina kaip vizualusis Bojerio poetinio pasakojimo šaltinis ir paties Chodkevičiaus patirta regimybė. Galima abejoti, ar tikrai Chodkevičius Rygos pilyje „vos tik įėjęs vidun, abi statulas šias pamatė“, – gal Bojeris statulas aprašo tik kaip tam tikrą vietos nuorodą, topą, parankų literatūrinio pasakojimo konstravimui? Rygos pilyje Chodkevičius galėjo pro šias skulptūras paprasčiausiai praeiti ir nė nežiūrėti, o štai apie šį paminklą jis turėjo perskaityti Bojerio poemoje. Tad gal ir ne fiziškai ir akivaizdžiai, tačiau tarpininkaujant literatūrai Chodkevičius su votyvinio Platebergo atvaizdu, kaip savitu riteriškojo pamaldumo Dievo Motinai pavyzdžiu, susidūrė. Chodkevičiaus pasiklovimą Švč. Mergele Marija Kircholme liudija ir jėzuitų pamokslininkas Hasijus. Anot jo, etmonas prieš mūsų

turtingus įžadus į Loretą pasiuntė ir kariams liepė nieko kito vien tik giesmę *Sanctissima Mater Dei Ave stella matutina Ave maris stella* giedoti. O Ji savo paramą jam parodė, kai prieš Kirchholmo mūsų jį patį klūpantį prie savo kojų išreiškė.⁵⁴

⁵² Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, p. 47–49.

⁵³ Saugoma Rygos muziejuje, tačiau nėra eksponuojama; dabartinė pilies fasade esanti polichromuota skulptūrų grupė – neseniai sukurta senojo kūrinio kopija. Platebergo pamaldumą Švč. Mergelei įamžinanti kompozicija tapo Rygos miesto simboliu.

⁵⁴ [Jakub Hasijus], *Kazanie na dzien naznaczony pogrzebowi [...] Iana Karola Chodkiewicza [...] wojewody Wilenskiego [...] miane w Nieświeżu w kościele Societatis Iesu przez Iakuba Hasiusza [...] 1622 dnia novemb. 16*, [Vilnius: Akademijos spaustuvė, 1622], p. 60.

1 il. Riteris Platebergas ir Švč. Mergelė Marija. Skulptūrų grupės virš Rygos pilies portalo vidiniame kieme vaizdas. Johann Christoph Brotze (1742–1823) piešinys; iš *Wikimedia Commons*

Įstabu, kad etmono ryšys su Švč. Mergele Marija čia įgijo votyvinio atvaizdo išraišką. Šiuo atveju tai pačios Dievo Motinos valia susikūręs netvarus vaizdas iš debesų, mistinei vizijai prilygstantis, dieviškos globos pažadą išreiškiantis Chodkevičiaus votyvinio portreto profilis. Galima apibendrinti, kad Bojerio perteikta Chodkevičiaus pamaldumo programa atspindi aktualiausius XVII a. pirmos pusės LDK šventųjų kultus, dominuojančias pamaldumo tendencijas. Kai kuriuos *Karolomachijos* motyvus kartojo ir savaip plėtojo ne tik vėliau

Chodkevičiui savo eiles skyrę poetai, bet ir pamokslininkai, ypač etmono „teologijai“ bene daugiausiai dėmesio skyręs Jokūbas Hasijus⁵⁵.

AISTRA ATVAIZDAMS: „MASKVIETĖ“

1611 m. rugpjūčio 19 d. Chodkevičiaus laiške žmonai Sofijai iš Dubrovno⁵⁶ liudijamas akivaizdus ikonos ir kitų „maskvietiškų“ dalykų gabenimo faktas, o greta aprašomas ir jau susiklostęs, asmenine patirtimi grįstas santykis su maskvietiškos kilmės ikona:

Maskvietę tą [ikoną – T. R.], apie kurią užsiminiau pirmajame laiške, su bajoru iš Šklovo⁵⁷ siunčiu; manau, kad ją pamilsite, nes yra teisinga [reikalų sprendėja], tiek [prisimenant] puolimuose, tiek ir tuose Smolensko žaidimuose, mačiau, kad moka pasakyti [patarti]. Prašau mylėkite ją, mano dūšele, teisinga tikėjimo meile. Siunčiame akmeninio krištolo⁵⁸ kieliką ir porą aptaisytų atvaizdų, jei jų daugiau gaučiau, duočiau ir cerkvę pastatyti Liachovičiuose tvarkingą ir tuo apdovanočiau...⁵⁹

Šioje vietoje tenka fiksuoti atvirai minimą maskvietiškų (rusiškų) ikonų gamimą, disponavimą jomis ir jų vertinimą, kuris istoriškai siejasi su ištisu LDK ir Lenkijos kultūros reiškiniu, inspiruotu sudėtingo 1609–1618 metų karo su Maskva konteksto [2 il.].

⁵⁵ *Ibid.*, p. 57v–62v.

⁵⁶ Dubrovnas – Vitebsko srities miestelis prie Dniepro upės, dabartinėje Baltarusijos teritorijoje, čia, matyt, Chodkevičius apsistojo keliaudamas iš savo rezidencijos Šklove.

⁵⁷ Prie Dniepro įsikūręs Šklovas (dabartinės Baltarusijos rytinėje dalyje) priklausė Chodkevičiams. Jono Karolio brolis Aleksandras 1619 m. čia fundavo dominikonų vienuolyną.

⁵⁸ Greičiausiai turimas omenyje kalnų krištolas.

⁵⁹ „Moskiewkę tę, którą wspomniałem w pierwszym liście, bojarzynem ze Szklowa posyłam; mniemam, że się w niej kochać będziecie, bo jest rozprawniczka, ile o szturmach i o tych zabawach smolenskich, widzę że umie rozpowiadać. Proszę, kochajcie się w niej moja duszo, godna wiera kochania. Posyłam i kieliszek z kryształu kamiennego i parę obrazów oprawnych, których gdybym więcej dostał, dalbym i cerkiew zbudować w Lachowicach chędogą i tamtobym nadal etc.“ (*Korespondencja Jana Karola Chodkiewicza*, p. 88; Jono Karolio Chodkevičiaus laiškas Sofijai Chodkevičienei iš Dubrovno, 1611 VIII 19, in: *Listy Chodkiewiczów od Chodkiewiczów, 1606–1611, Czart.*, 3915, l. 186 [88]).

2 il. Lukiškių Dievo Motinos ikona. XV a. pab – XVI a. pr.,
fono užtapymas XIX–XX a. Vilmos Šileikienės nuotrauka, 2013.

1611 m. birželio 13 d. po lemiamo šturmo buvo palaužta Smolensko gynyba, po 97 m. iš Maskvos kunigaikštystės susigrąžintas LDK karinis ir politinis atramos taškas Rytuose. Didžiuosiuose Respublikos ir Vakarų Europos miestuose švęsta Smolensko atgavimo pergalė. Iškilmės vyko ir Vilniuje 1611 m. liepos 24 d. pasitinkant atvykstantį iš Smolensko Zigmantą Vazą⁶⁰.

⁶⁰ Šventė įamžinta rankraštyje *Triumfo diena*, saugomame Saksonijos žemės, valstybės ir universiteto bibliotekoje Dresdene. Tekstas publikuotas ir komentuotas leidinyje *Triumfo diena: 1611 m. birželio 13 d. Smolensko pergalė ir iškilmingas Zigmanto Vazos sutikimas Vilniuje 1611 m. liepos 24 d.*, parengė Eugenija Ulčinaitė ir Eugenijus Saviščevas, Vilnius: Nacio-

Taigi Chodkevičiaus 1611 m. rugpjūčio 19 d. laiške dėstomas naujienas reikia skaityti tuokart pavykusios karinės kampanijos kontekste. Karaliui keliaujant į Vilnių, Chodkevičius su juo susitiko Talačyne⁶¹, o iš ten nuvyko į Šklovą, kur savo giminės rezidencijoje apsistojęs laukė kariuomenės pastiprinimo iš Lietuvos ir Livonijos⁶². Nors Chodkevičiaus laukė dar ilgas ruduo ir planuotus žygius privertusi atšaukti žiema, 1611 m. vasaros pabaigoje į savas valdas gabenami maskvietiški karo trofėjai galėjo būti traktuojami kaip *beatum sce-lus*⁶³, sėkmės kovoje įrodymai ir Dievo globos liudytojai.

Chodkevičius prašo žmonos gabenamą „maskvietę“ mylėti teisinga tikėjimo meile. Tad čia antrinama ir kituose Chodkevičiaus laiškų fragmentuose fiksuota atvaizdo kaip meilės tarpininko samprata. Greta to, etmono dėstomoje meilės atvaizdui argumentacijoje atvaizdas veikia tarytum gyvas, galintis pasakyti, patarti ir netgi padėti asmuo. Tai leidžia numanyti, jog Chodkevičius mąsto, veikia ir jaučia tarytum gyvojo arba stebuklingojo atvaizdo plotmės dalyvis.

Ikonų populiarumo ir net vertybinio išskyrimo tarp kitų atvaizdų XVII a. LDK ir Lenkijoje priežastys – atskira plati tema. Trumpai tik galima pastebėti, kad ikonų kaip bizantinei graikiškajai tapybos tradicijai atstovaujančių atvaizdų vertinimas siekia XVI a. Petras Risinas (Risinus, Rysiński) 1523 m. knygoje apie Čenstakavos Dievo Motinos paveikslo istoriją (*Historia pulchra et stupendis miraculis referta imaginis Mariae*)⁶⁴ ragino vakariečius tapytojus imti pavyzdį iš

nalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011; apie proginius XVII a. spaudinius, nušviečiančius 1611 m. Smolensko užėmimą, žr. Anna Filipczak-Kocur, „The regaining of Smolensk in 1611 and its defence in 1634 in the eyes of contemporary Lithuanian prints“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 54: *Iškilmės ir kasdienybė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jos kontekstuose = Celebrations and everyday life in the Grand Duchy of Lithuania and its contexts*, sudarė Aistė Paluišytė, Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 50–60.

⁶¹ Lenk. – *Tołoczyn* (dab. Baltarusija).

⁶² [Adam Naruszewicz], *Historia Jana Karola Chodkiewicza*, p. 422.

⁶³ Vienas pirmųjų iš lietuvių autorių apie šį fenomeną kaip „paveikslų išlaisvinimą“ rašė Juozas Vaišnora. Idem, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958, p. 243–248.

⁶⁴ *Historia pulchra et stupe[n]dis miraculis referta Imaginis glo: virginis Mariae, quomodo et vnde in Claru[m] mo[n]tem Czestochovie et Olstin aduenerit [Cracoviae]: ex Officina Vngleriana*, 1537, vertimas į lenkų kalbą publikuotas: *Najstarsze historie o częstochowskim obrazie Panny Maryi: XV-XVI wieku*, z rękopisów i starych druków wydał Henryk Kowalewicz, przekł. tekstów [z łac i niem.] Henryk Kowalewicz, Monika Kowalewiczowa, Warszawa: Pax, 1983, p. 167–204.

„graikiškų atvaizdų“, nes jie išlaikė šv. Luko laikus siekiančio krikščioniškojo meno bruožus: tapant ikonas visada [turi būti] labai rūpinamasi teisinga ikonografija, todėl sukuriamas stiprus patikimumo jausmas, kuris skatina pamaldumą⁶⁵. Katalikų susidomėjimas Rytų Bažnyčios graikiškojo stiliaus tapyba sustiprėjo po 1596 m. Bresto unijos. Petras Skarga savo garsiajame pamoksle „Apie Dievo Bažnyčios vienybę“ akcentavęs įvairovės ir bendrumo dialektiką, teigė, kad skirtingų bažnyčių papročiai ir daiktai visiems turi likti bendri, nes Dievo Bažnyčia yra tarsi Karalienė, papuošta įvairių audinių, brangių akmenų ir perlų spalvomis⁶⁶. Susidomėjimas ikonomis apėmė ir XVI a. pabaigos Italiją, jas savitai populiarino ir jėzuitas Antonijus Posevinas (Antonio Possevino, 1533–1611), diplomatiniais tikslais keliaudamas po Maskvos kunigaikštystę ir aprašinėdamas maskvėnų papročius veikale *Muscovia* (Vilna, 1586) nemažai dėmesio skyręs ikonų tapymo ir garbinimo papročiams⁶⁷.

LDK bažnyčių vizitacijų aprašymai liudija, kad XVII a. pirmoje pusėje ikonos buvo labiausiai paplitusios Vilniaus vyskupijoje⁶⁸. Tačiau ir Žemaičių vyskupijos 1611–1651 m. vizitacijos aktuose taip pat minimos bažnyčias puošiančios maskvietiškos ikonos: jų būta aštuoniose iš 62 bažnyčių. Kaltinėnų bažnyčioje – penkios, o Kražių – net devynios⁶⁹. Šiame kontekste galima pri-

⁶⁵ Piotr Krasny, „Uwagi o wpływie sztuki Kościoła Wschodniego na katolickie malarstwo sakralne w Rzeczypospolitej XVII wieku“, in: *Sztuka XVII wieku w Polsce. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Kraków, grudzień 1993, Warszawa: Arx Regia, 1994, p. 82.

⁶⁶ Skarga Piotr, *O jedności Kościoła Bożego pod iednym Pasterzem y o greckim od tey Jedności odstąpieniu: z Przestrogą y upominanie do Narodow Ruskich przy Gretach stoiących: rzecz krotka na trzy części rozdzielona przez Księdza Piotra Skargę zabrana [...]*, Wilno: Soc. Jesu, 1577, p. 369.

⁶⁷ [Antonio Possevino], *Antonii Possevini Soc. Jesu, Moscovia*, Vilnae: apud Ioannem Valicensem, 1586. XVII a. knyga perleista Antverpene, Miunchene ir kitur. Lygindamas Rytų ir Vakarų krikščionių religijas, Posevinas akcentuoja savitą maskvėnų santykį su šventųjų atvaizdais ir pačių atvaizdų kitoniškumą: „Rusinai stebisi, kad mes ne visada įrašome (kaip jie daro) šventųjų vardus į juos vaizduojančius paveikslus. Jei vardai padėtų atpažinti šventuosius, tai ne prastuomenei, kuri čia nemoka skaityti [...]“. Žr. Antonio Possevino, *Moscovia*, po raz pierwszy w całości przetłumaczył ks. Albert Warkotsch, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1988, p. 106.

⁶⁸ Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy „ruskie-moskiewskie“ [...], p. 106–120; žr. Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy w świątyniach Rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków: Collegium Columbinum, 2011.

⁶⁹ „Imagines tres Moscoviticae inauratae, totidem maiore, minore autem [?] Moscoviticae sex. Duae imagine ad minus altare Salvatoris et Mariae“. Žr. Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.), (ser. *Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. IX), sudarė ir parengė Liudas

siminti ir XVII a. LDK didikų kasdienybę persmelkusią rytietiškumo madą, ją įtaigiai atspindi Pranciškaus Malkoto poemoje kuriamas Chodkevičiaus portretas: „Kai jis, per Sakramentą Dievo apginkluotas, / be šišako, be krūtinės apsaugos, / iki alkūnės nuoga ranka sugniaužęs butatą, [raitas] ant turkiško bachmato.“⁷⁰ Orientalistiniai materialiosios kultūros objektai poemos autoriui nekelia jokios ideologinės prieštaros⁷¹. Tai persmelkia ne tik XVII a. pasaulietinę kultūrą, LDK didikų gyvenimo kasdienybę, aprangą, bet ir palieka gilius pėdsakus bažnytiniame dailės pavelde bei jo recepcijoje⁷².

Prašosi komentaro Chodkevičiaus laiške aptinkamas galimos pastatydinti cerkvės Liachovičiuose paminėjimas, jis iliustruoja tendenciją, kuomet šventovės steigties motyvu tampa šventojo atvaizdo įgijimas ar (neretai netikėtas, stebuklingas) atsiradimas. Greičiausiai šioje vietoje turima omenyje unitų šventovė, nes pavadinta „cerkve“. Tačiau ji taip ir nebuvo pastatyta, o karo trofėjai praturtino Liachovičių bažnyčią⁷³.

Kaip minėta, Chodkevičiaus 1604 m. funduotoje Liachovičių Kryžiaus Išaukštinimo, šv. Jono Krikštytojo ir šv. Sofijos bažnyčioje buvo garsus Švč. Mergelės Marijos atvaizdas. Ar Chodkevičiaus gyvenimo metais jis jau buvo gerbiamas, nežinia. 1633 m., praėjus daugiau kaip dešimtmečiui po fundatoriaus mirties, Vilniaus vyskupijos vizitacijos aktuose fiksuoti prie Marijos atvaizdo buvę 63 votai rodo, kad Liachovičių Švč. Mergelės kultas

Jovaiša, Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2011, p. 23; Aistė Palušytė, „XVII–XVIII a. LDK kultinių atvaizdų sklaida: vizitacijų duomenys“, in: *Kultiniai atvaizdai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: importas ir sklaida*, (ser. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 69), sudarė Tojana Račiūnaitė, 2016, p. 32.

⁷⁰ Bachmatas – tororiškos veislės žirgas. „Grifo balsas“ (20–25), in: Franciszek Małkot, *Turckich i iflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczzu głos* = Pranciškus Malkotas, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzicwa Narodowego, 2016, p. 87.

⁷¹ Dariusz Chemperek, „Jonas Karolis Chodkevičius – *miles Christianus* ir tėvynės gynėjas. Literatūros istoriko įvadas“, in: Franciszek Małkot, *op. cit.*, p. 69.

⁷² Apie rytietiško audinių naudojimo reiškinį LDK liturginėje tekstilėje žr.: Rita Pauliukevičiūtė, Gabija Surdokaitė-Vitienė, *Pro Rytų vartus: Orientas Lietuvos liturginėje tekstilėje XVI–XX amžiais*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2022.

⁷³ Bažnyčios aprašymuose buvo fiksuotos ikonos, žr. Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijos aktai, 1633, in: Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 57-B53-40, l. 26; Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijos aktai, 1653–1654, in: VUB RS, f. 57-B53-42, l. 254.

jau buvo įsigalėjęs, turintis tradiciją ir išgyvenantis tam tikrą pakilimą⁷⁴. Liachovičių bažnyčios vizitacijos aktuose aptinkame Švč. Mergelės Marijos paveikslą puošmenų aprašymą, kuris leidžia įsivaizduoti jo ikonografiją:

Sidabrinė karūna ant Švč. Mergelės galvos, kita karūna ant Viešpaties Jėzaus. Žvaigždelių mažų – 12. Mėnulis sidabrinis po kojomis, skeptras sidabrinis, 2 angelėliai prie karūnos.⁷⁵

Iš šio aprašymo išeitų, kad Marija Liachovičių altoriniame paveiksle vaizduota visu ūgiu stovinti ant pusmėnulio arba sėdinti, pėda parėmusi šį dangaus kūną, viena ranka apkabinusi Vaikelį Jėzų, kuris laiko skeptrą. LDK tapyboje žinoma grupė XVII a. pradžios paveikslų, kur Dievo Motina vaizduota su Jėzumi ant kelių koja pamynusi pusmėnulį. Galimas minimo paveikslo ikonografinis šaltinis – Johano Sadelerio 1595 m. vario raižinys (243 × 173), kurio vienas iš egzempliorių saugomas Amsterdamo Rijksmuseum grafikos kolekcijoje [3 il.]⁷⁶. Manoma, kad jis sukurtas pagal neišlikusį Christopherio Schwartzo (1545–1597) piešinį ir kartoja šio Miunchene dirbusio tapytojo kūrinį⁷⁷. Pagal tokį ikonografinį tipą tapytas Vilniaus karmelitų Visų Šventųjų bažnyčioje esantis paveikslas, panašiai Švč. Mergelė Marija su Kūdikiu Jėzumi vaizduojama ir Merkinės, Dusetų bažnyčių, Lvovo armėnų katedros XVII a. pirmos pusės paveiksluose⁷⁸.

⁷⁴ Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijos aktai, 1633, in: VUB RS f. 57-B53-40, l. 26; 1653 m. jau fiksuoti tik 26 votai (Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijos aktai, 1653–1654, in: VUB RS, f. 57-B53-42, l. 254).

⁷⁵ Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijos aktai, 1633, in: VUB RS f. 57-B53-40, l. 3.

⁷⁶ Šio vario raižinio atspaudų yra ir Antverpeno, Briuselio, Kembridžo, Koburgo, Dresdeno, Florencijos, Kylio, Milano, Niujorko, Parmos, Pavijos, Stokholmo, Štutgarto, Vienos muziejų grafikos rinkiniuose. Raižinys kartu su kataloginiais duomenimis publikuotas [Isabelle de Ramaix], *The Illustrated Bartsch*, 70, Part 2 (Supplement). Johan Sadeler I, by Isabelle de Ramaix, editor: Walter L. Straus, John T. Spike, New York: Abaris Books, 2001. p. 41.

⁷⁷ *Ibid.*; [Ulrich Thieme, Felix Becker], *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur gegenwart* [...], Dreissigster band, Leipzig: Verlag von E. A. Seemann, 1936, p. 358–361.

⁷⁸ Žr. Tojana Račiūnaitė, „Šventieji ir nusidėjėliai XVI–XVII a. paveikslų erdvėje: Švč. Mergelės Marijos pagarbinimo Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčioje atvejis“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 80–81: *Kūnas: ne laiku ir be vietos*, sudarė Aušra Trakšelytė, Lina Michelkevičė, Gintautė Žemaitytė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016, p. 89–109.

3 il. Johanas Sadeleris, Nekaltojo Prasidėjimo Švč. Mergelės Marijos atvaizdas:
 Gloria Hierusalem, Laetitia Israeli, Honorificentia Populi, 1595 m.
 Vario raižiny, Amsterdamas, Rijksmuseum grafikos rinkinys.

Mirosławas Piotras Krukas stebuklais garsėjantį Liachovičių Švč. Mergelės Marijos atvaizdą sieja su ikonų reiškiniu LDK katalikų bažnyčiose, nes rašytiniuose šaltiniuose vienas iš šventovę puošusių Marijos atvaizdų buvo įvardytas „rusiškąja Mergele“⁷⁹. Tačiau anksčiau aprašytas ikonografinis tipas nėra būdingas „rusiškosioms Mergelėms“, tad greičiausia šioje bažnyčioje Švč. Mergelės Marijos atvaizdų būta ne vieno.

Tų pačių metų vėlesniame laiške Chodkevičius skundžiasi, kad pasiuntinio Hołubo atneštame laiške jis be pagrindo kaltinamas nebūtais dalykais:

Atnešė man maloningas pasiuntinys Hołubas laišką, pilną kažkokių prasimanymų [...], kad aš maskviet[es]ę iš kavalieriaus paėmiau, dėl Dievo, aš jos nė nemačiau, o nors ir Diana būtų buvus, jau man tikrai nekiltų pagunda [...].⁸⁰

Istorikas Karolis Žojdžis šį laiško fragmentą interpretavo seksualinių nusikaltimų XVII a. karo žygiuose kontekste, „maskvietę“ traktuodamas kaip kavalieriaus žmoną, o patį laiško turinį, nors ir stokojantį aiškumo, kaip Sofijos Chodkevičienės pavydą neva provokuojantį priekabiavimo atvejį⁸¹. Tačiau, pasitelkus aukščiau cituoto laiško ir XVII a. LDK dailės kontekstą, akivaizdu, kad Chodkevičius įvardyta „maskvietė“ yra ne gyvas asmuo, bet atvaizdas – maskvietiškos kilmės ikona. „Maskvietiškais dalykais“, „maskvietėmis“, kaip ir „rusiškais dalykais“ ar „rusiškais atvaizdais“, XVII a. rašytiniuose šaltiniuose būdavo įvardijamos iš Rusios atsigabentos ikonos ir kitos, kaip karo žygių

⁷⁹ Mirosław Piotr Kruk, *Ikony-obrazy w świątyniach*, p. 353. Liachovičių bažnyčios 1653 m. vizitacijos akte aprašomas ir didžiojo altoriaus krucifiksas – „skulptoriaus darbas, elegantiškai polichromuotas“. Tarp brangių metalų dirbinių minima sidabrinė pusiau auksuota monstrancija su krucifiksu ir pėdoje iškaldintu ar graviruotu Chodkevičių herbu. Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijos aktai, 1653–1654, in: VUB RS, f. 57-B53-42, l. 255.

⁸⁰ „Przynósł mi wielenny posłaniec, pan Hołub, list dziwnych jakic imaginacyi pełen, i uśmiałem się mu i zdziwiłem się dziwnej i nieuspokojonej głowie etc. Co się moskiewki od kawalera tknie, dali bógiem ci jej nie widział, a choćby i Dyanną byłą, jużby mię nie ruszyła pokusa [...]“. Žr. *Korespondencje Jana Karola Chodkiewicza*, p. 31; „Jono Karolio Chodkevičiaus laiškas Chodkevičienei iš Dubrovno, 1611 X 07“, in: *Listy Chodkiewiczów od Chodkiewiczów*, 1606–1611, Czart., 3915, l. 213–214v [101]).

⁸¹ Karol Žojdž, „Przeciwno moralności, czy dyscyplinie? „Przestępstwa seksualne“ popełnianie przez żołnierzy koronnych i litewskich w XVII w.“, in: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, pod red. Zbigniewa Hunderta, Karola Żojdża i Jana Jerzego Sowy, t. III, Oświęcim: Napoleon, 2014, p. 101.

grobis, įgytos brangenybės⁸². Cituotame laiško fragmente dėmesį traukia ir etmono išsigynimą palydinti frazė „aš jos nė nemačiau, o nors ir Diana būtų buvęs“. Išižiūrėkime į šį Dianos motyvą ir jo galimas reikšmes. Visų pirma, XVII a. pradžios su atvaizdais susijusiuose diskursuose mitologinius siužetus ir antikinės dievybės vaizduojantys paveikslai neretai figūravo greta pamaldumą žadinančių šventųjų atvaizdų kaip savita alternatyva, giminingi, bet kartu turinio požiūriu visai priešingos prigimties objektai. Mitologinių siužetų kompozicijose buvo įprasta antikinės dievybės vaizduoti apnuogintas, todėl šio žanro kūriniai dėl reprezentuojamo turinio buvo suvokiami kaip nuodėmin-go geismo objektai, akių „gundytojai“. Antai minėtas jėzuitų pamokslininkas Hasijus Dianos figūrą pasitelkia atstovauti pačiai erezijai:

Vadinamoji Diana, ši balų merga, Dievo sodus, bažnyčias ir vienuolynus rausia, savo nugarą arnotais, o pilvą diržais iš kielikų puošia, Rojaus vaisius ir gėles – Dievui pašvęstas mergeles, vienuolius ir kunigus – nuodija, šventas dorybes nešančią išpažintį, pasninką, skaistumo įžadus žlugdo.⁸³

Štai ir minėtame garsiajame Fabijono Birkowskio pamoksle įterptas „diskursas apie ištvirtėliškus atvaizdus“ ir „mokymas apie tapytojus medžiotojus“:

Tie ištvirtę tapytojai kartu yra ir medžiotojai, tik velniški, ir tais tapytais tinklais neatsargias akis gaudo. Neįtikėtina, kiek daug blogio į pasaulį atneša tos tapytos begėdystės. O vis dėlto tie akių nuodai visur matyti – pilna tų šlykščių paveikslų miegamuosiuose, menėse, namų svetainėse, parkuose, prie fontanų, virš durų, smulkėse, netgi pačiuose stikluose ir taurėse, knygas iš jų riša ir taip parduoda tikrą tapytą Sodomą ir Gomorą. O kiek daug akių į tuos nešvankius akmenis susidaužo, kiekvienam iš jų (Sir 31, 13) gali sakyti: Ir kas pikčiau sutverta už akį? Akis tavo yra nedora, kupina svetimavimo (2 Pt 2, 14).⁸⁴

⁸² Waldemar Franciszek Wilczewski, „Rzeczy „ruskie – moskiewskie“ w kościołach rzymskokatolickich diecezji wileńskiej w świetle akt wizytacyjnych i inwentarzy z XVII wieku“, in: *Series Byzantina*, t. 5: *Studia nad sztuką bizantyjską i post-bizantyjską*, red. Waldemar Deluga, Michał Janocha, Warszawa: Neriton, 2007, p. 106–121.

⁸³ [Jakub Hasijus], *Kazanie na dzien naznaczony pogrzebowi*, p. 63.

⁸⁴ Fabijonas Birkowskis, „Apie šventuosius atvaizdus kaip jie turi būti gerbiami“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas. Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus*. Pamokslo faksimilė, vertimas ir studija, sudarė Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 46.

Birkowskio pamoksle, kaip ir Chodkevičiaus laiško ištarmėje, faunų, kupidinų, venerų ir fortūnų atvaizdai kontrasto principu lyginami su šventųjų atvaizdais, laikomi dėmesio ir vietos (akyse, mintyse, namuose) konkurentais:

Tokie krikščionys [kalvinistai – T. R.] vertina iš pragaro ištrauktas baidykles, o Viešpaties Išganytojo, Dievo Motinos ir šventųjų paveikslus, tarsi kokia stabmeldyste atsiduodančius, veja lauk iš akių, tarsi išvartytus iš namų. Ir nebeturi sau vietos Švenčiausiosios Mergelės atvaizdas, o begėdiškos Veneros paveikslas namuose turi vietą dargi garbingesnę.⁸⁵

Taip apmąstymuose apie atvaizdų reikšmę, paskirtį ir naudingumą Švč. Mergelė Marija atsiduria greta Veneros. Šis XVII a. pradžios poleminiuose tekstuose neretai pasitelkiamas kontrasto principas⁸⁶ buvo panaudotas ir Chodkevičiaus, tik kiek ironiškai ir negatyviai: jis ikonos neėmęs ir net į ją nežiūrėjęs, nors ir Diana būtų buvusi. Taip etmono pagundų ir aistrų akiratyje atsiduria ir ikona, ir ją hipotetiškai pranokti galintis Dianos paveikslas, atstovaujantis pasaulietinio pobūdžio nuodėmingai ir pragaištingai vaizdinijai.

Šioje vietoje svarbus su regėjimu susijęs medžioklės deivės naratyvinis kontekstas: antai, kartą skaisčioji Diana žiauriai nubaudusi medžiotoją Akteoną, netyčia išvydusį ją, besiruošiančią maudytis⁸⁷. Chodkevičius taip pat, lyg baimindamasis dieviško teismo, išsigynė „aš jos nė nemačiau“, o Dianos legenda moko, jog kartais pamatymas prilygsta nuodėmingam pasisavinimui, regėjimas – turėjimui, atliepiant Birkowskio cituojamus ir interpretuojamus šventraščio žodžius „akis tavo yra nedora, kupina svetimavimo“⁸⁸. Būtent per akis išorinis pasaulis pakliūna į vidujybę, nuodėmės nuodai per akis pakliūna į sielą. Analogiškai per akis siela prisipildo meilės ir tikėjimo, joms žvelgiant į šventojo asmens atvaizdą.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 48.

⁸⁶ Plačiau žr. Władisław Tomkiewicz, *Pisarze polskiego Odrodzenia o sztuce*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1955, p. 101.

⁸⁷ Ovidijaus *Metamorfozių* trečioje giesmėje „Akteonas“ pateiktas dramatiškas su Dianos „pamatymu“ susijęs sužetas (*Met* 3: 175–250). Kartą jaunas medžiotojas Akteonas, medžiodamas miške, atsidūrė prie upelio skalaujamos nuošalios grotos, kur Diana su nimfomis maudėsi. Medžiotojas išvydo skaistybės deivę nuogą, todėl buvo jos paverstas į jauną elnią, kurį sudraskė jo paties šunys (Ovidijus, *Metamorfozės*, iš lotynų kalbos vertė Antanas Dambruškas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 55–57).

⁸⁸ Fabijonas Birkowskis, „Apie šventuosius atvaizdus“, p. 48.

Jokūbas Hasijus Chodkevičiaus laidotuvių pamoksle porą kartų mini į Loretą ir Romą etmono siųstas aukas ir dovanas⁸⁹. Loretas dėl stebuklingai iš Nazareto per Adrijos jūrą persikėlusio Marijos namelio garsėjo nuo XIII a. pabaigos, tačiau XVII a. pradžioje tapo ypač aktuali katalikiškojo pamaldumo vieta, nes stebuklingas Dievo Motinos būsto persikėlimas iš turkų užimtų žemių reiškė pačios krikščionybės pagrindų perkėlimą ir apsaugą. Loreto kultas buvo siejamas ne tik su nameliu-relikvija, bet ir su jame esančia stebuklingąja statulėle. Viena jos kartočių nuo 1601 m. jau buvo gerbiama Vilniaus Šv. Jonų bažnyčioje, kita apie 1617 m. buvo atsivežta iš Italijos Onos Radvilienės (1567–1617) ir padovanota Alvito bažnyčiai⁹⁰. Tad XVII a. pradžioje plito Loretą kaip ypatingą kulto vietą primenantys ir garsinantys atvaizdai, tačiau pats Loretas kaip kulto vieta Chodkevičiaus laikais dar neturėjo vietinių kartočių ir atitikmenų, todėl pamokslininko nuorodą galima suvokti tiesiogiai ir vienprasmėškai – aukos su įžadais buvo paaukotos pačiame Lorete⁹¹. Sudėtingiau atskleisti, kuriai iš romietiškųjų Dievo Motinos kulto vietų Chodkevičius aukojo, žinoma, kad jis pats lankėsi Romoje 1599 m. gruodžio 18 d. ir greičiausia dalyvavo kartu su kardinolu, Krokuvos vyskupu Jurgiu Radvila (1556–1600) gruodžio pabaigoje surengtame *Porta Sancta* atidaryme⁹² bei kitose jubiliejinių 1600 metų nuo Kristaus gimimo pradžios iškilmėse bei jubiliejiniuose atlaiduose, kuriuos laikėsi galėjo keturias patriarchalines Romos bazilikas aplankęs piligrimas⁹³. Kol kas galime tik numanyti, kad Chodkevičius, jei tikrai anuomet lankėsi Romoje, ne tik pelnė atlaidus, bet ir prisirišo prie kurio nors iš garsųjų Dievo Motinos atvaizdų, galbūt jo votų ir maldų sulaukė Romos ir krikščioniškosios Europos gynėjos statusą XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje

⁸⁹ [Jakub Hasijus], *Kazanie na dzien naznaczony pogrzebowi*, p. 60.

⁹⁰ Regimanta Stankevičienė, „Kai kurie Lietuvos XVII–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai“, in: *Europos dailė. Lietuviškieji variantai*, Vilnius: Leidybos centras, 1994, p. 151.

⁹¹ Nebūtina paties Chodkevičiaus, nors lankymasis Italijoje fiksuojamas ne vieno biografo.

⁹² Paulius Rabikauskas, *Krikščioniškoji Lietuva. Istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002, p. 246.

⁹³ Kęstutis Smilgevičius, „Kardinolas Jurgis Radvila (1556–1600): galia katalikybės tapimo ir sklaidos tarnystėje“, in: *Ganytojai ir broliai. Biografistikos perspektyvos*, (ser. *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 9), Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2018, p. 80.

įgijęs *S. Maria ad Nives* (Marijos Snieginės) atvaizdas, esantis Romos *S. Maria Maggiore* bažnyčioje⁹⁴?

Greta Romos ir Loreto – universaliųjų piligrimystės centrų – svarbu ap-
tarti Chodkevičiaus laikais plačiai žinotų ir lankytų LDK ir Lenkijos šventųjų
vietai žemėlapi. Tai Krokuvos senosio regulos karmelitų (Smėlynuose) baž-
nyčia, Trakų Dievo Motinos atvaizdu garsėjanti parapiinė bažnyčia, kur jau
nuo 1603 m. buvo fiksuojami stebuklai, taip pat jau Bojerio poemoje minėta
Vilniaus Šv. Mykolo Arkangelo bernardinų bažnyčia, kurioje nuo 1606 m.
buvo fiksuojami prie Švč. Mergelės Marijos (Sapieginės) paveikslo patiriami
stebuklai⁹⁵. Visgi garsiausia buvo Čenstakavos (Jasna Góra) paulinų šventovė,
kurioje puoselėjamas Dievo Motinos kultas buvo, galima sakyti, valstybinis:
dar karalius Jogaila rūpinosi Čenstakavos Dievo Motinos atvaizdo atnaujinimi
ir puošimu, Steponas Batoras prie jo meldėsi ir aukojo votus, dėkodamas
už globą karo žygiuose⁹⁶. Zigmantas III Čenstakavos šventovei dovanojo savo
darbo monstranciją ir sidabro kryžių – šventojo kryžiaus medžio relikvijorių⁹⁷.
Tad apsilankymas ir asmeninė auka Čenstakavos Dievo Motinai ne tik reiškė
pamaldų gestą garsiausiam šalies atvaizdai, ne tik ženklino tam tikrą prestižą
ir galią, bet ir liudijo lojalumą valdovui, ištikimybę Tėvynei. Nors duomenų
apie Chodkevičiaus lankymąsi Čenstakavoje kol kas nepavyko aptikti, o pub-
likuotoje Čenstakavos Dievo Motinos atvaizdo stebuklų knygoje⁹⁸ etmonas
neminimas, Čenstakavos lobyne saugomas Chodkevičiaus paaugotas rožinis

⁹⁴ Kalbant apie šios ikonografijos atvaizdus Lietuvoje, vienas seniausių ir XVII a. žymiausių *S. Maria Maggiore* atvaizdų buvo Vilniaus Pranciškonų bažnyčioje, čia jis fiksuojamas nuo 1596 m. ir aprašytas Alberto Kojalavičiaus-Vijūko XVII a. viduryje kaip kovos prieš ereziją ženklas. Žr. Albertas Kojalavičius-Vijūkas, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietos, garsėjančios stebuklų malone“, in: *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 2 dalis, sudarė Darius Kuolys, vertė Rasa Jurgelėnaitė ir kt., Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 68–71.

⁹⁵ Rūta Janonienė, „Sapiegų Švč. Mergelė Marija – Vilniaus globėja“, in: *Dailės istorijos studijos*, t. 2: *Dailė LDK miestuose. Poreikiai ir užsakymai*, sudarė Aistė Paliaušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 117–133.

⁹⁶ Marta Michałowska, „Palladium polskie. Militarne aspekty ikonografii maryjney XVII–XVIII w.“, in: *Studia Claromontana*, t. 6, Jasna Góra: wyd. OO Paulinów, 1985, p. 27.

⁹⁷ Ewa Letkiewicz, *Klejnoty w Polsce. Czasy ostatnich Jagiellonów i Wazów*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006, p. 131.

⁹⁸ [Ambrozy Nieszporkowicz], *Odrobiny stołu królewskiego, historia o cudownym obrazie Naswięt. Panny Maryey Częstochowskiej*, w Krakowie: w Drukarni F. Cezarego, 1683.

yra iškalbingas daiktiškas votyvinio gesto įrodymas⁹⁹. Taip pat lobyne saugoma ir reljefinė sidabro plokštelė (50 × 50 cm), kuri siejama su Chodkevičiaus asmeniu. Nors pastaraisiais metais bandoma šį dirbinį datuoti vėlesniais XVII a. dešimtmečiais ir siėti su Jonu Chreptavičiumi¹⁰⁰, atrodo, kad votyvinėje plokštelėje visgi yra reprezentuojamas Chodkevičius: greta klūpančios šarvuoto maldininko figūros padėtas šalmas, pirštinės ir etmono buožė, fone – mūšio scena, karinė stovyklavietė, gynybinė pilis, o viršutinėje dalyje, debesų apsuptoje dangaus sferoje, vėlgi vaizduojamos figūros – tarytum apačioje klūpančio maldininko adresatai: vienoje pusėje Švč. Mergelė Marija su Jėzumi, o kitoje – kaukolę tiesiantis šv. Mykolas Arkangelas [4 il.]. Reljefo ikonografija aprėpia visus svarbiausius etmono veiklos ir jo pamaldumo motyvus, tad tai gali būti Chodkevičiaus paaukotas votas prieš karo žygį su turkais. Kita vertus, išplėtotos ikonografijos reljefinė plokštelė kaip padėka už Chodkevičiaus vadovaujamos kariuomenės pergalę prie Chotyno galėjo būti paaukota jau po etmono mirties¹⁰¹. Juolab kad panašių precedentų būta: pasklidus žinia apie Chodkevičiaus mirtį 1621 m. rugsėjo 24 d. Chotyno pilyje, spalio 3 d. Krokuvos vyskupas Martynas Szyszkowski (1616–1630) surengė iškilmingą padėkos ir permaldavimo procesiją Rožinio Švč. Mergelei Marijai¹⁰². Krokuvos gatvėmis buvo nešamas malonėmis garsėjantis atvaizdas – Romos Didžiosios

⁹⁹ Tiesa, jis detaliau netyrinėtas ir net išsamiai nereprodukuotas, jo fragmentiškas piešinys, fiksuojantis kryželį, įmontuotą į ažūrinę širdelę, publikuotas 1965 m. Wandos Więckowskos-Mitzer knygoje: Wanda Więckowska-Mitzer, *Karol Chodkiewicz*, Warszawa: „Książka i Wiedza“, 1965, p. 32. Taip pat saugomas ir Stepono Batoro rožinis iš jaspio ir aukso, Mikalojaus Radvilos Našlaitėlio rožinis su relikvijoriumi ir kitų garsių didikų votai.

¹⁰⁰ Jan Golonka OSPPE, Jerzy Żmudziński, *Skarbiec Jasnej Góry*, Częstakawa: Wydawnictwo Paulinarum, 2000, p. 62. Votą Chodkevičiui kaip aukotojui priskyrė Tadeusz Chrzanoski, žr. Idem, *Sztuka w Polsce od I do III Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1998, p. 101.

¹⁰¹ Žinoma, kad po Chotyno pergalės 1621 m. Čenstakavoje lankėsi ir Dievo Motinai dėkojo karalaitis Vladislovas IV. Žr. Marta Michałowska, „Palladium polskie“, p. 30.

¹⁰² Martynas Szyszkowski išrūpino Romos popiežiaus Pauliaus V 1620 m. birželio 11 d. leidimą rengti Septynių bažnyčių aplankymo procesiją Krokuvoje, žr. Bartłomiej Michał Wołyniec, „Biskup Marcin Szyzkowski (1616–1630) jako twórca nabożeństwa siedmiu kościołów krakowskich“, in: *Folia Historia Cracoviensia*, 2015, t. 21, p. 189–208. 1621 m. pradžioje Krokuvos vyskupas surengė diecezinį sinodą, jame išdėstė savo poziciją ir šventųjų atvaizdų atžvilgiu, taip pat pasisakė už ikonų tipo, į Čenstakavos Dievo Motiną panašius, paveikslus. Žr. Władysław Tomkiewicz, *Pędzlem rozmaitym: Malarstwo okresu Wazów w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo artystyczne i filmowe, 1970, p. 77.

4 il. Čenstakavos lobyno votas,
iš kn.: Jan Golonka, Jerzy
Zmudziński, *Skarbiec Jasnej Góry*,
Częstakawa: Wydawnictwo
Paulinarum, 2000.

bazilikos Dievo Motinos (*S. Maria Maggiore*) ikonos kartotė iš dominikonų Švč. Trejybės bažnyčios¹⁰³. Pasakojama, kad procesijos metu Chodkevičiaus pareigas perėmusiam didžiajam pataurininkui Stanislovui Liubomirskiui (1583–1649) karo stovykloje pasirodžiusi Švč. Mergelė ir tarusi „ištvėrk“¹⁰⁴. Krokuvos procesija su votyvinu Liubomirskio atvaizdu pirmame plane įamžinta ir Tomo Dolabellos 1626 m. monumentalioje drobėje „Rožinio procesija“ („Mūšis prie Lepanto“), kurį Krašniko Rožinio koplyčiai 1626 m. užsakė Tomas Zamoyskis (1594–1638)¹⁰⁵.

Būta ir kitų rašytinių šaltinių, kurie liudijo Chodkevičiaus votyvinius gestus. Antai 1620 m. birželio mėn. 15 d. Jono Karolio Chodkevičiaus laiške Kamieńskiui skaitome štai tokią žinią:

Dabar, po kelių dienų, turiu atlikti piligriminę kelionę pas Žyrovicų Švč. Mergelę Mariją, o iš ten į Livoniją. Votas dar ligos metu Maskvoje¹⁰⁶.

¹⁰³ Romietiškos ikonos sekiny į Krokuvą buvo atvežtas 1588 metais. Pirmą kartą neštas permaldavimo procesijoje 1600 m. maro epidemijos metu, 1601 m. atvaizdui suteiktas Rožinio Švč. Mergelės Marijos titulas, iki šiol gerbiamas Krokuvos dominikonų Švč. Trejybės bazilikoje. Žr. *Z dawna Polski Tyś Królowa: Koronowane wizerunki Matki Bożej. Przewodnik po sanktuariach Maryjnych*, Szymanów: Siostry Niepokalanki, 1996, p. 169–171.

¹⁰⁴ *Malarstwo polskie: Manieryzm. Barok*, wstęp Michał Walicki i Władysław Tomkiewicz, katalog opr. Andrzej Ryszkiewicz, Warszawa: Auriga, 1971, p. 338.

¹⁰⁵ Marta Michałowska, „Palladium polskie“, p. 27; *Malarstwo polskie*, p. 338.

¹⁰⁶ *Listy*, in: Czart., IV 3238, l. 202.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kaip formuluojamas piligrimystės tikslas – „pas Žyrovichų Švč. Mergelę Mariją“, taigi vykstama tarytum pas gyvą ir gerai pažįstamą, artimą asmenį. Kita vertus, Žyrovichų Mergelė Marija figūruoja ir kaip geografinis toposas – garsi vietovė. Tai iškalbingas, tik dviem lakoniškais sakiniais išreikštas, santykio su konkrečiu stebuklingu atvaizdu liudijimas. Šioje vietoje trumpai apibūdinkime Chodkevičiaus laiško rašymo laikotarpį: praėję jau daugiau kaip metai po 1619 m. gegužės 18 d. mirusios žmonos Sofijos laidotuvių, prasideda karas su Turkija, rugsėjo mėnesį planuojamos surengti jo dukros Onos Scholastikos (1604–1625) vestuvės su LDK dvaro maršalu Jonu Stanislovu Sapiega (1589–1635), tų pačių metų lapkritį numatoma ir Chodkevičiaus antroji santuoka: jis ves Oną Aloyzą Ostrogiškę (1600–1654), Lietuvos didžiojo etmono Konstantino Ostrogiškio anūkę. Šių įvykių akivaizdoje Chodkevičius skundžiasi pašlijusia sveikata ir vienišumu, pavyzdžiui, 1620 gegužės 31 d. laiške iš Liachovičių savo ekonomui Kristupui Kamieńskiui rašo: „Sergu. Gydausi. Atsiųskite man apelsinų kaip galima greičiau, nes dar negerai jaučiuosi“¹⁰⁷, arba: „Ir taip paliko mane kaip seną batą“¹⁰⁸ [...], kol [esu] Liachovičiuose, liepk atgabenti bent keturias statines vyno“¹⁰⁹.

Chodkevičiaus laiške minima piligriminė kelionė prie stebuklingojo Žyrovichų Švč. Mergelės Marijos atvaizdo antrinama ir Teodozijaus Borowiko parengtoje ir 1622 m. Vilniaus akademijos spaustuvėje pirmąkart išleistoje Žyrovichų Švč. Mergelės Marijos stebuklų knygoje¹¹⁰:

1620 m. gegužės mėnesio 12 dieną Šviesiausias jo galybė ponas Jonas Karolis Chodkevičius, Vilniaus vaivada, aukščiausias L. D. K. etmonas sunkioje ir didelėje ligoje, kurią nemažai metų kentėjęs ir įvairius daktarų vaistus uoliai vartojęs,

¹⁰⁷ „Chory. Leczysię. Przyszlizcie mi pomaracz jak najprzēdczym bo jeszcze nie dobrze się mam“ 1620 gegužės 31 d., in: *Listy*, in: *Czart.*, 3238 IV, l. 199.

¹⁰⁸ „I tak mi zostawili jak starego pontofla“, in: *Listy*, in: *Czart.*, 3238 IV, l. 201.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ [Teodozy Borowik], *Historia abo powieść zgodliwa przez pewne podanie ludzi wiary godnych o obrazie przeczystey Panny Mariey zyrowickim cudotwornym W. X. L. w powiecie słonimskim y o rozmaitych cudach, ktore sie przy nim aż po dziś dzień za iey przyczyna wszechmocnością Bożą dzieia, pilnie zebrana y pierwszy raz w druk podana przez Oyca Teodora Borowika professa Zakonu Bazilego*, w Wilnie: Acad. Soc. Jesu, 1622, p. E 2. Leidimas išleisti „knygelę apie Žyrovichų stebuklus“ fiksuotas 1621 m. bazilijonų generalinėje kapituloje Laurušave (о. П. Підручний і д. Б. П'ятночко, *Базиліанські капітулы генеральне од 1617 до 1636 року*, t. 1, Рим–Львів, 2017, p. 152).

išsigelbėjimo didesnio nepatyrė. Galų gale, iš įgimto savo pamaldumo aukščiausiam ir naudingiausiam [veiksmingiausiam – *najskuteczny*]) Gydytojui Viešpačiui Jėzui ir visų krikščionių Globėjai garbingiausiai Mergelei su nuolankiausiais savo prašymais kreipėsi, dėl ko nenusivylė. Nors daug šventųjų vietų iki tol buvo ap- lankęs, pasiaukėjo taip pat stebuklingajam palaimintosios Dievo Gimdytojos, savo globėjos, atvaizdui Žyrovčiuose, kur kelias dienas pamaldose dalyvavęs, akivaizdžią pagalbą savo ligoje patyrė, kuria nemažai laiko džiaugėsi. Visa tai ne tik amžinam atminimui į bažnytines knygas įrašė, tačiau taip pat daugeliui žymių ponų įvairiose vietose įvairiu laiku aiškiai ir geranoriškai išpažindavo.¹¹¹

Žyrovčiai LDK žemėse kaip viena iš marijinio kulto vietų ėmė garsėti nuo XV a. pabaigos¹¹². Karalius Kazimieras Jogailaitis prie Ščiaros upės esančią miškingą vietovę dovanavo LDK iždininkui Aleksandui Soltanui. Piemenė- lių atrastam atvaizdui Soltanas pastatydino medinę koplytėlę, kai ši sudegė, Marijos atvaizdas dingęs. Tačiau, anot legendos, po kurio laiko netolimoje kalvelėje ant akmens stebuklingai pasirodžiusi Švč. Mergelė su savo atvaizdu rankose. Paskui žmonės ant to akmens, kur stovėjusi Marija, rado josios pa- veikslą. Ilgainiui toje vietoje buvo pastatyta medinė cerkvė, o 1613 m. Brastos kašteliono Jono Elijo Meleškos ir jo žmonos Onos Fursaitės lėšomis prie jos įsikūrė bazilijonų vienuolynas. Šia unitiška fundacija rūpinosi ir Lietuvos kan- cleris Leonas Sapiega. Anot Alberto Kojalavičiaus-Vijūko, jo dėka vienuolynas unitams iš atskalūnų (t. y. stačiatikių) buvo sugrąžintas po 1618 m.¹¹³, šio vienuolyno prioru tapęs būsimasis Polocko vyskupas Juozapas Kuncevičius unitiškosios konfesijos dvasia siekė uždegti visą Slanimo pavietą¹¹⁴.

¹¹¹ Chodkevičiaus išpažintą Žyrovčių Dievo Motinos stebuklą mini Piotras Chomikas. Žr. Idem, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*, Białystok: Uniwersitas Białostocensis, 2003, p. 56.

¹¹² Išsami šio atvaizdo bibliografija pateikta Piotr Chomik, *Kult ikon Matki Bożej*, p. 49–58.

¹¹³ Albertas Kojalavičius-Vijūkas apie tai rašo: „Po kurio laiko, kai visą Rusiją apėmė graikų atskala, šioji vieta taip pat perėjo į atskalūnų rankas; vėliau vėl suklestėjus šventajai unijai, sugrįžo unitams, kuriems vienuolynas kartu su fundacija buvo sugrąžintas po 1618 metų, tuo pasirūpinus Leonui Sapiegai“ (Albertas Kojalavičius-Vijūkas, „Lietuvos Didžiosios Ku- nigaikštystės vietos, garsėjančios stebuklų malone“, in: Idem, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 2 dalis, sudarė Dalius Kuolys, iš lotynų kalbos vertė Rasa Jurgelėnaitė, vertimą parengė ir leidinį redagavo Ona Daukšienė, komentarų parašė Darius Baronas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 79).

¹¹⁴ Piotr Chomik, *op. cit.*, p. 52.

Kodėl Chodkevičius savo marijiniam pamaldumui išreikšti pasirinko būtent Žyrovichus? Tokio pobūdžio pasirinkimai gali būti nulemti įvairiausių aplinkybių, pabandysime išvelgti kelis motyvus. Pirma, Žyrovichai – tai, galima sakyti, pati artimiausia iš garsiųjų Švč. Mergelės Marijos kulto vietų Chodkevičiaus Liachovičių rezidencijai, kur jis daugiausia būdavo 1620 metais. Antra, Žyrovichų Švč. Mergelės Marijos šventovė priklausė unitams (bazilijonams), kuriuos, kaip jau minėta, rėmė autoritetingasis ir įtakingasis LDK kancleris Leonas Sapiega, atidavęs unitų vienuoliams Čerėjos valdas; jis buvo ne tik Chodkevičiaus senas pažįstamas ir bendražygis, bet ir jo dukros vyro tėvas. Trečia, Brastos bažnytinės unijos sudarymas ir palaikymas buvo valstybinės politikos, kurią formavo glaudžiai su Zigmantu III susiję Jėzaus Draugijos nariai, dalis, o Chodkevičius, kaip ir jo pirmtakas didysis karūnos etmonas, kancleris ir sekretorius Janas Zamoyskis (1542–1605), buvo šiai politikai ištikimas ir pats joje dalyvavo¹¹⁵. Be to, unitus rėmė ir patys Chodkevičiai: po įvairių peripetijų 1614 m. Vilniaus kaštelionas Jeronimas Chodkevičius (1560–1617) unitams dovanojo savo tėvoninį Supraslio vienuolyną¹¹⁶. Antai istorikų fiksuojama žinia, kad Chodkevičiaus dvare Bychave 1616 m. pavaldiniams buvo liepta dalyvauti unitų pamaldose, anot liudininkų, pagrasinus 6 grašių bauda, „Dievo namai buvo perpildyti, neliko net vietos šventikui“¹¹⁷. Dar vienas aptariamo pasirinkimo motyvas gali būti susijęs su pačiu Žyrovichų Dievo Motinos atvaizdu, jo raiškos (pavidalo) pobūdžiu [5 il.]. Išskirtinį religinį kultą pelnęs kūrinys – tai kiaušinio dydžio (6 × 4,5 cm) alebastro reljefas¹¹⁸ – bizantinės kilmės *intaglio* arba *gemma*¹¹⁹. Prisimenant šiame straipsnyje minėtą Chodkevičiaus gabentą „maskvietę“ ir kitas brangenybes iš Rytų, galima daryti prielaidą, kad Žyrovichų atvaizdo pobūdis galėjo atliepti Chodkevičiaus savitą

¹¹⁵ Dariusz Kuźmina, *Wazowie a Kościół w Rzeczypospolitej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013, p. 203.

¹¹⁶ Remigijus Černius, „Bažnytinė Brastos Unija ir jos istorinis kontekstas“, in: Andriejus Młodzianovskis, *Palaimintojo kankinio Juozapato Polocko arkivyskupo gyvenimo ir mirties simboliniai atvaizdai*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 383–386.

¹¹⁷ Mathias Niendorf, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Studija apie nacijos formavimąsi ankstyvaisiais Naujaisiais amžiais 1565–1795*, Vilnius: Mintis, 2020, p. 160.

¹¹⁸ Žyrovichų Dievo Motina karūnuota 1720 m., viena garsiausių jos kartočių – 1716 m. tapytas paveikslas – gerbiama Romos Bazilijonų vienuolyne. Žr. *Z dawna Polski*, p. 54.

¹¹⁹ Ewa Letkiewicz, *Klejnoty w Polsce*, p. 471.

5 il. Nežinomas dailininkas,
Žirovičių Dievo Motinos atvaizdo
kartotė, XVIII a. pabaiga,
vario raižinys, Lietuvos
nacionalinis dailės muziejus.

jautrumą bizantiškos (maskvietiškos) kilmės artefaktams. Be to, alebastro reljefas – ne tik atvaizdas, bet ir brangenybė, o Chodkevičius savo laiškuose, ypač vėlyvuosiuose, rodo ypatingą dėmesį brangenybėms¹²⁰. Žinoma, tos žinutės apie prabangius papuošalus („atminimus“) gali būti proginės, susijusios su pasiruošimu dukros ir savo paties vestuvėms, tačiau asmeninis dalyvavimas užsakant dirbinius Gdansko ir Vilniaus juvelyrams, aktyvus domėjimasis jų kūrimo eiga, dalyvavimas jų apžiūrose, liudija apie etmono ypatingą jautrumą ir reiklumą šios rūšies gamtos ir žmogaus kūriniais¹²¹. Tai dar vienas Chodkevičiaus votyvinio portreto bruožas, leidžiantis nujauti jo savitą santykį su šventojo atvaizdo grožiu, galia ir tvarumu, nes, anot Sarbievijaus, „deimantas yra dorybė, kurios negali įveikti rūdys“¹²².

¹²⁰ Listy, in: Czart., 3238 IV, l.142–143, l. 202.

¹²¹ Tai vėlgi galima gretinti su karaliaus Zigmanto III aistringumu domėjimusi brangiaisiais akmenimis ir alchemija. Žinoma, kad karalius ir pats kūrė juvelyrą. Žr. Ewa Letkiewicz, *Klejnoty w Polsce*, p. 123–131; Bożena Fabiani, *Na dworze Wazów w Warszawie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1988, p. 64.

¹²² *Hymenodora Honore et Gloria internunciis almae Academiae Vilnensis nomine illustrissimis sponsis d. d. Ioanni Stanislao Sapieha M. D. L. curiae marschalco, Slonimensi, Msciboviensi, Iasuonensi, Bludzinensi etc. etc. capitaneo et d. d. Annae Chodkieviciae illustrissimi d. d. Ioannis Caroli Chodkiewicz palatini Vilnensis M. D. L. exercituum ducis, Livoniae gubernatoris, comitis in Szklów, Mysz et Bychow, Derpatensis, Lubenensis, capitanei etc. etc. filiae oblata. Chronostichon. FortVna LVDente, sonant hyMenaela sponsi arbiter e sVperIs prosperet ergo pLagis*, [Vilnae: typis Academicis SJ, 1620]. Iš lotynų kalbos vertė Ona Dilytė-Čiurinskienė [cituojamas vertimo rankraštis].

Pereikime prie kito Chodkevičiaus votyvinio atvaizdo profilio. 1621 m. Vilniaus Akademijos spaustuvėje buvo išspausdintas medžio raižiniais iliustruotas Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus epigramų ir odžių rinkinys *Akmens pašventinimas*¹²³, skirtas įamžinti Kražių bažnyčios steigimą – kartinio akmens pašventinimą, traktuotą kaip savitą Chodkevičiaus votą Švč. Mergelei Marijai jam išvykstant į karą prieš turkus¹²⁴. Iš visų jo votyvinių gestų tai bene raiškiausiai žodžiu ir vaizdu įamžintas įžadas, nors jos įgyvendinimo etmonas, kaip ir pačios sėkmingos karo žygio prieš turkus pabaigos, nesulaukė. Tad proginis leidinys buvo parengtas ir išvydo dienos šviesą ne kaip įžado liudijimas, bet kaip būsimos fundacijos pažadas, projektas, įvaizdinta ateitis.

Leidinį sudaro keturios dalys, šlovinančios kurią nors dedikato (t. y. Chodkevičiaus) dorybę – pamaldumą (*pietas*), dosnumą (*liberalitas*), teisingumą (*iustitia*) ir tvirtybę (*fortitudo*). Kiekviena dalis – tai embleminė kompozicija, aprėpianti vaizdinę dalį (vadinamąją ikoną) ir tekstą, susidedantį iš inskripcijos, odės ir epigramos. Kaip ir daugelis to meto proginių leidinių, *Akmens pašventinimas* pradedamas herbiniu eilėraščiu, įkomponuotu po Chodkevičiaus herbo atvaizdu (stema)¹²⁵. Pagrindinė visų keturių leidinio iliustracijų figūra – Jonas Karolis. Jis vaizduojamas klūpantis priešais Švč. Mergelės Marijos altorių kartu su visa dangiškąja angelų kariauna¹²⁶, sėdintis už stalo prie skaitmenų lentelės, jis skaičiuoja karo žygiui reikalingus resursus, o jo herbinis grifas virš karo lauko pasiryžęs kalaviju suskaičiuoti priešus; kitur etmoną regime karo palapinės krėslė po neįtikėtino dydžio taure, į kurią iš debesyse pakibusių dangaus taurių, atliepiant herbinių „trijų upių“ simbolį, vaizduojami tekantys trys turto srautai, arba dovanos:

¹²³ *Sacra lithothesis in prima templi magnae Virgini Matri dedicati erectione a patribvs Collegii Crosensis Sociatatis Iesu, liberalitate illvstrissimi domini d. Ioannis Caroli Chodkiewicz palatini Vilnensis regni Poloniae [...] ab eiusdem Collegij Chokieviciani studiosa iuuentute descripta, et honori eiusdem liberalissimi fvndatoris oblata*, Vilnae: typis Academicis SJ, 1621.

¹²⁴ „Štai mūsų žemės turės globėją / Karalienę. Eikite, naujas / Dovanas neškite ir maldomis / Garbinkite vietinę Šventąją“ (Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Sacra Lithothesis*, p. 50 = *Akmens pašventinimas*, p. 51).

¹²⁵ Skirmantė Šarkauskienė, „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus *Akmens pašventinimas* [...]“, p. 14.

¹²⁶ Plačiau žr. Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 101–105.

Sau, Tėvynei, Dievui
 Trys turto srautai, kurie liejasi iš tirštų debesų,
 Yra Chodkevičiaus dosnios rankos dovanos
 Atskiros dovanos skirtos Vado pareigoms vykdyti,
 Atskiros – Tėvynės ir atskiros – Dievui.
 Kurios didesnės, kaip manai, jei iš vieno šaltinio liejasi?
 Nes nevienodo dydžio srautais liejasi triguba srovė.
 Šventyklos – Dievui, Tėvynės – laisvė, o sau – šlovė:
 Sau [dovanos] didelės, Tėvynei – didžiausios, o Dievui – neįtikėtinos.¹²⁷

Paskutinėje, ketvirtojoje, embleminėje iliustracijoje (*fortitudo*) jis vaizduojamas ant žirgo, su kitais kariais grįžtantis tėvynėn¹²⁸, jį pasitinka ant pakylės stovinti Švč. Mergelė Marija su dvejomis svarstyklėmis rankose, embleminės kompozicijos eilės ją vadina „šventąja vadė“, „karžyge, kuri „Lygiomis svarstyklėmis sveria mūsų jėgas, / Lygiomis svarstyklėmis sveria mūsų pergales“¹²⁹.

Atvaizdo inskripcija skelbia: *Sic nostra spes libratur* (Taip sveriamą mūsų viltis)¹³⁰.

Šios embleminės kompozicijos gali būti interpretuojamos kaip votyvinis ciklas ir kaip simbolių prisodrintas metaistorinis pasakojimas, kuriame grėsmingoje karo su Turkija akivaizdoje reprezentuojamas įsipareigojimu ir (pasi)tikėjimu grįstas santykis su Švč. Mergele [6, 7 il.].

Aptarkime kiek plačiau šios įžado statusą įgijusios Chodkevičiaus fundacijos Kražiuose kontekstą. 1614 m. rugsėjo mėnesį Chodkevičius suteikė fundaciją besisteigiančiai Kražių jėzuitų kolegijai. Jėzuitai Kražiuose jau 1608 m. turėjo savo misijas, apie 1613 m. imta spręsti naujosios kolegijos vietos klausimą. Žemaičių vyskupas siūlė Varnius, Chodkevičius – iš tėvo paveldėtą ir valdomą Skuodą ir, atrodo, Raseinius, o Mikalojus Radvila Našlaitėlis – Kražius. Chodkevičiaus noras, kad jėzuitai steigtų kolegiją Skuode, buvo pagrįstas praktiškais, o gal sentimentaliomis įsipareigojimo tėvui nulemtomis paskatomis,

¹²⁷ Vertimo citata iš: Eglė Patiejūnienė, *Brevitas Ornata. Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 177.

¹²⁸ Skirmantė Šarkauskienė, „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus *Akmens pašventinimas* [...]“, p. 14–15.

¹²⁹ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Akmens pašventinimas*, p. 69.

¹³⁰ Jolita Liškevičienė, *Mundus emblematum*, p. 104.

Supera imis opitulatur

Ima Superis opitulatur

6 il. Nežinomas raižytojas, *Sacra lithothesis* iliustracija. *Pietas*. LMAVB RS

nes ten buvo pagrindinės jo valdos ir galbūt ankstesnis pažadas aprūpinti šio miestelio bažnyčią. Todėl, nors jėzuitai Skuodo savo kolegijai steigti nepasirinko, Chodkevičius 1614 m. jame prie savo tėvo statydintos Švč. Trejybės bažnyčios įsteigė mokyklą, dovanojo žemės¹³¹.

¹³¹ Jono Karolio Chodkevičiaus raštas, kuriuo steigiama Skuodo parapinė Švč. Trejybės bažnyčia ir jos išlaikymui užrašomi kaimai su gyventojais, Šaulėnai, 1614-08-27, in: VUB RS,

Sic nostra spes libratur

7 il. Nežinomas raižytojas, *Sacra lithothesis* iliustracija. Fortitudo. LMAVB RS

Jėzuitams Kražiai iš visų svarstomų Žemaitijos vietovių labiausiai patiko, tačiau didžiausia paskata Kražių pasirinkimo, matyt, buvo Radvilos Našlai-

f. 4-12122 (A-3003), l. 2v-4. Pirmosios kopijos tekstas lotynų kalba skelbiamas: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai...*, p. 77-79; Motiejus Valančius, *Žemaičių vyskupystė. Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1972, p. 269.

tėlio fundacija: 1615 m. sausio 8 d. patvirtinta, kad Radvila dovanojo jėzuitams „Kražių dvaro sklypą prie turgaus aikštės su senais mūriniais ir mediniais pastatais bei penkis miestelėnų namus su jais pačiais“¹³². Prie jo prisidėjo ir vyskupas Mikalojus Pacas, skirdamas Milžavėnų ir Žirnainių kaimus bei savo turtingą biblioteką. Chodkevičius Kražių jėzuitams užrašė Telšių paviete Grūstės valsčiaus Asteikių, Erslos, Ketūnų, Petraičių, Šerkšnėnų, Uikių, Židikų kaimus bei Židikų miestelį, sudariusius Židikų dvarą. Diduma šių jo valdų jau nuo XVI a. pabaigos priklausė Žemaitijos dvasininkams, nes 1596 m. Chodkevičius už 2000 kapų lietuviškųjų grašių skolą Žemaičių vyskupystės kapitulai bei seminarijai Grūstės valsčiuje užstatė Ketūnų, Rumšaičių, Šerkšnėnų ir Uikių kaimus, o nuo 1614 m. vasario mėnesio seminarijos žinioje jau buvo Asteikių, Ketūnų, Petraičių, Šerkšnėnų, Uikių ir Židikų kaimai¹³³. Židikų dvaras buvo pirmoji, žemėtvarkos požiūriu vieningiausia Kražių jėzuitų valda, ji apėmė 317 valakų žemės, iš kurių 217 valakų sudarė ariamos, o 57 valakai – ganyklų žemės. Šias žemes dirbo 290 prievolinių valstiečių ūkių. Matyt, dėl palyginti didelio atstumo ši valda neturėjo arimų, kuriuos apdirbtų lažiniai valstiečiai, o tik kaimų žemes, todėl šiai valdai netaikytas palivarko statusas¹³⁴. Chodkevičiaus fundacija kolegijai Žemaitijoje buvo patvirtinta Varšuvos seimo 1615 m. ir tų pačių metų pabaigos Kražių rezidencijos metiniame laiške¹³⁵. Jono Karolio gestą tęsė ir stiprino jo žmona Sofija: 1618 m.

¹³² Algimantas Miškinis, *Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*, I knyga, Vilnius: Savastis, p. 231; Kazys Misius, Adomas Butrimas, „Kražių jėzuitų vienuolynas, bažnyčia ir kolegija“, in: *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 60.

¹³³ Jūratė Kuzmaitė, „Kražių jėzuitų kolegijos žemėvalda XVI–XVII amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius: „Mokslas“, 1977, p. 7–8. Dovanojimo akto originalas, pasirašytas Bresto seniūno Jeronimo Chodkevičiaus, Šklovo ir Mūšės grafo Aleksandro Chodkevičiaus ir Smolensko vaivados Mikalojaus Glebavičiaus, saugomas Žemutinio Naugardo (Rusija) archyve, jo kopija publikuota: Jonas Karolis Chodkevičius. *Impavidus pro patria mori. Bebaimis mirti už tėvynę. Vilniaus universiteto bibliotekos dokumentai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022, p. 136.

¹³⁴ Jūratė Kuzmaitė, „Kražių jėzuitų kolegijos“, p. 13.

¹³⁵ Šiais metais gauta Žemaičių seniūno ir LDK didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus fundacija kolegijai ir Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui priklausančio žemės sklypo dovanojimas jos pastatams. (Kražių rezidencijos 1615 m. metinis laiškas (Lith. 38-1 / Annuae Residentiae Crosensis, 1615, f. 107), p. 7. *Kražių jėzuitų kolegijos istorijos šaltiniai ir metiniai laiškai*, sudarė Živilė Nedzinskaitė, Darius Antanavičius, Kražiai: Kražių Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kultūros centras, 2015, p. 7; *Ibid.*, p. 137.

jėzuitams ji dovanojo du prabangius auksu siuvinėtus arnotus ir antepedijus, 3000 auksinių vertės meistro darbo taurę bei kitų liturginių reikmenų¹³⁶, be to, savo 1618 m. rugsėjo 22 d. testamente įpareigojo vyrą „ir toliau rodyti savo dosnumą Žemaitijoje įsikūrusiems jėzuitams“¹³⁷. Kražių kolegijos statybos vyko dviem etapais: iki 1618 m. kolegija buvo padidinta pristačius korpusą iš pietinės Radvilos dovanotos pilies pusės, o po 1618 m. pradėtas naujas etapas – „Senosios kolegijos“ išplėtimo projektas, statant naujus komplekso pastatus, tarp jų ir naują kolegijos bažnyčią. Išliko 1618–1621 m. „Senosios kolegijos“ išplėtimo projektai Paryžiaus nacionalinėje bibliotekoje, kuriuos išsamiai aptarė Algimantas Miškinis. Anot architektūros istoriko, antrajame patvirtintame kolegijos komplekso projekte bažnyčios fasadas su dviem bokštais ir pagrindinis įėjimas buvo suprojektuoti iš miesto aikštės pusės, o kolegijos ir vienuolyno pastatai formavo uždara vidaus kiemą, kuriame buvo numatytos galerijos¹³⁸. Iki kartinio bažnyčios akmens pašventinimo iškilmių 1621 m. gegužės 25 d., matyt, buvo patvirtintas galutinis kolegijos bažnyčios projektas, atlikti parengiamieji Kražių jėzuitų kolegijos bažnyčios statybos darbai¹³⁹. Tačiau nežinia, ar antrajame kolegijos statybų etape Chodkevičius dar rėmė jėzuitus. Kražių jėzuitų kronikoje apie Chodkevičiaus 1620–1621 m. naują fundaciją kolegijos bažnyčiai neužsimenama, tik aprašomos minėtos akmens pašventinimo iškilmės¹⁴⁰.

Galima spėti, kad papildomos fundacijos Švč. Mergelės Marijos titulo bažnyčiai jėzuitai tikėjosi etmonui sėkmingai grįžus iš karo. Tačiau reikala pasisuko kita linkme, kaip rašoma trumpoje Kražių 1618–1621 m. istori-

¹³⁶ *Kražių jėzuitų kolegijos istorijos šaltiniai*, p. 9.

¹³⁷ „OO. Jezuitom jakoś Wm. Szczerze dla chwały Bożej i swego zbawienia tamte majętności we Żmudzi puścić na Kroskie kolegium, niech do końca w tem szczerobliwość Wm. Uznają, abyś ich ratować raczył, na budowanie i tym tam lesie aby trudności oni od kogo nie ponosili.“ Žr.: Sofijos Chodkevičienės testamentas (originalas), 1618: LMAVB RS, f. 264-1263, l. 1-6v; Dokumento nuorašai, publikuoti: „Kopia Testamentu ultimae dispositionis Jw. Jm. Pani Zofii z Mieleckich Chodkiewiczowej Wojew. Wileńskiej“, in: *Korespondencja...*, p. 187-193; „Sofijos Chodkevičienės testamentas, kuriuo ji užrašo pinigų sumas Kretingos špitolei ir bažnyčiai, kurioje prašo ją palaidoti, taip pat Kražių jėzuitų kolegijai“, in: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 38-43.

¹³⁸ Projekto piešiniai iš Paryžiaus nacionalinės bibliotekos publikuoti: Algimantas Miškinis, *Vakarų Lietuvos*, p. 232-233.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ Šiose iškilmėse pats Chodkevičiaus greičiausiai nedalyvavo, nes nėra paminėtas.

jos apžvalgoje: „Lenkijos Karalystės luomų išrinktas vadovauti prieš turkus pasiūstai kariuomenei, po pergalės mūšio lauke mirė kolegijos fundatorius Jonas Karolis Chodkevičius; gavus žinią apie tai, atliktos pamaldos.“¹⁴¹ Anot Miškinio, 1621 m. pradėti antrojo etapo kolegijos komplekso statybų darbai vyko ne taip sėkmingai. Bažnyčia Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų titulu konsekruota tik 1689 m., po 68 metų¹⁴². Liko nesumūrytas vienas jos bokštas ir nepastatyta projekte numatyta jungtis su vienuolyno korpusu¹⁴³. Šiame kontekste dar galima pridurti, kad Chodkevičius savo 1620 m. Jaroslave sudarytame testamente nepaminėjo Kražių jėzuitų¹⁴⁴, o pastarieji nenukako į savo fundatoriaus laidotuves tolimajame Ostroge¹⁴⁵.

Netrukus po 1621 m. gegužės mėnesio kolegijos bažnyčios statybų pradžios išskilmės Kražiuose Chodkevičius atliko votyvinį gestą toli nuo Žemaitijos, savo antrosios žmonos Onos Aloyzos Ostrogiškės giminės „lizde“ – Ostroge. Stanislovas Kordasewicz 1913 m. Ostrogo istorijai skirtame leidinyje cituoja 1621 m. šaltinį, pasakojantį apie Chodkevičiaus po vestuvių su Ona Aloyza (1620 m. lapkričio 28 d. Jaroslave) lankymąsi Ostroge:

[1621 m.] birželio 12 d., sekmadienį, JMP Vilniaus vaivada Jonas Karolis Chodkevičius kartu su savo žmona JMP vaivadiene Ona Aloyze pirma kartą atvyko į Ostrogą [...], vėliau [jis] pats vienas sugrįžo ir sekmadienį šv. Sakramentą, kaip įpratęs, priėmęs iš bernardino Tiškevičiaus rankų, Ostrogo kunigą kleboną (Witkowskį) pas save pasikvietė ir davęs jam šimtą florenų, įteikė laišką, kur tvirtina, kad skiria Ostrogo bažnyčiai šešis šimtus auksinų kaip fundaciją amžinu palikimu priklausančią [...]

¹⁴¹ „Kražių kolegijos 1618–1621 m. istorija“, in: *Kražių jėzuitų kolegijos istorijos šaltiniai*, p. 10.

¹⁴² „Žemaičių vyskupas Kazimieras Pacas pagaliau iškilmingai konsekrovo kolegijos bažnyčią; į didįjį altorių jis įdėjo šv. Marino ir šv. mergelių kankinių Kandidos ir Severinos relikvijas, suteikė 40 dienų atleidų šių iškilmių bei metinio bažnyčios pašventinimo minėjimo dalyviams ir paskyrė minėti šį įvykį trečią sekmadienį po Sekminių.“ Žr. *Kražių kolegijos 1685–1689 m. istorija*, p. 36).

¹⁴³ Algimantas Miškinis, *Vakarų Lietuvos*, p. 232–233; Kazys Misius, Adomas Butrimas, „Kražių jėzuitų“, p. 63.

¹⁴⁴ Jono Karolio Chodkevičiaus testamentas (nuorašas), 1622, in: *Compendium jurium documentorum conventus Carolstadiensis ad S. Virginem Mariam Annuntiatam [...] Erasmi Kniffki in sequentes fasciculos dispositum anno Domini 1769*, in: Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp, 6242 III, l. 301–304.

¹⁴⁵ Karol Żojdź, „Uroczystości pogrzebowe Jana Karola Chodkiewicza“, p. 998.

duodamas [laišką] į rankas klebonui, meldėsi atlikdamas įžadą: jei Viešpats Dievas laimingai iš to karo atlydėsias, dar daugiau Ostrogo bažnyčių norėsiąs apdovanoti.¹⁴⁶

Šiedu Chodkevičiaus votyviniai gestai susieti su konkrečių bažnyčių fundacijomis bei dotacijomis vykstant karui. Abu atvejai atspindi tam tikrą etmono vedybinių santykių ir įsipareigojimų poveikį jo votyviniam atvaizdui. Kražių kolegija buvo funduota kartu su Sofija, po jos mirties Chodkevičius žmonos testamentu buvo įpareigotas toliau remti jėzuitus, toliau teikti jūdviejų puoselėtą globą Jėzaus draugijos nariams¹⁴⁷. O Ostrogas asocijuojasi su Chodkevičiaus naujo gyvenimo pradžia vedus Oną Aloyzą Ostrogiškę, naujomis per antrą žmoną gautomis valdomis ir naujais lūkesčiais.

KRETINGOS BERNARDINŲ ŠVENTOVĖ IR SŪNUS SU ABITU

Chodkevičių kvietimu 1602 m. į Kretingą atvyko bernardinų vienuoliai, ne-trukus jie pasistatydino kaimavietėje medinę bažnytelę ir namą, kuriame apsigyveno 8 kunigai ir 2 broliai¹⁴⁸. 1603 m. Jonas Karolis skyrė bernardinams žemės sklypą – 3 valakus, 22 margus ir 101 kvadratinį rykščių (apie 80 ha) plotą kitame Almenos krante nei Kretingos kaimavietė ir mediniai vienuolyno trobesiai¹⁴⁹. Manoma, kad bernardinus Chodkevičius pasirinkęs globoti dėl to, kad į šią vienuoliją dažnai stodavo karų veteranai¹⁵⁰. 1603 m. gruodžio 10 d. komisarui Kunickiui fundatorius pavedė pasirūpinti reikiamomis medžiagoms, vienuolyno statybos pradėtos 1606 metais¹⁵¹.

¹⁴⁶ Stanisław Kardaszewicz, *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Bialy Dunajec-Ostrog*, 2013 [Wyd I.] Warszawa-Kraków: Druk w. L. Anczycai Spółki, 1913, p. 54.

¹⁴⁷ Sofijos Chodkevičienės testamentas, 1618: LMAVB RS, f. 264-1263, l. 1–6v.

¹⁴⁸ Julius Kanarskas, „Iš Kretingos parapijos, bažnyčios ir vienuolyno istorijos“, in: *Kretingos pranciškonų bažnyčiai 400*, Kretinga–Vilnius: Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos Šv. Kazimiero provincija, 2017, p. 17; Algimantas Miškinis, *Vakarų Lietuvos*, p. 295.

¹⁴⁹ Kretingos dvarą su valsčiumi ir palivarkais Žemaitijoje kartu su kitomis valdomis Jonas Karolis buvo gavęs iš savo tėvo 1592 gegužės 8 d. testamentu. Žr. Genutė Kirkienė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 155.

¹⁵⁰ Darius Antanavičius, „Jonas Karolis Chodkevičius: kelias į karvedžio šlovę. Istoriko įvadas“, in: Małkot Franciszek / Pranciškus Malkotas, *op. cit.*, p. 25.

¹⁵¹ Algimantas Miškinis, *Vakarų Lietuvos*, p. 295.

Svarbus vienuolyno statybų kontekstas – greta jo naujai atsirandantis miestas: 1609 m. sausio 23 d. privilegija Chodkevičius Kretingos kaimo vietoje įsteigė Karolštata, suteikė jam magdeburgines teises ir herbą (Švč. Merge-lės Marijos su kūdikiu ant rankų figūra)¹⁵². Iki 1610 m. turėjo būti pastatyti gyvenamieji dviaukščiai konvento namai, o iki 1617 m. atlikti pagrindiniai vienbokštės, savo tūriais gotikinę primenančios bažnyčios statybos darbai. Žinoma, kad etmonas rėmė ne tik Kretingos, bet ir Vilniaus bernardinus: 1614 m. jis fundavo naują Vilniaus Bernardinų bažnyčios didįjį altorių ir kartu su broliu finansavo vargonų įrengimą¹⁵³. Senojo altoriaus vietoje vienuolių choro gale bernardinų provincijolo Kristupo Scipijono de Kampo rūpesčiu pastatytas naujasis altorius buvo didelis, juodai dažytas, puoštas paaukuotais drožiniais. Jame buvusi gotikinė Nukryžiuotojo statula – vienintelis iki mūsų dienų išlikęs XVII a. altorių puošęs kūriny¹⁵⁴.

Chodkevičiaus ryšys su bernardinų vienuolija buvo stabilus ir esminis. Dar 1603 m. rugsėjo 2-ąją Krokuvoje bernardinų generalinis ministras br. Juozapas Piskulijus Melfietis parengė Jonui Karoliui suteikiamas dvasines privilegijas patvirtinantį raštą:

Taigi mes, kuriems yra pavestos mažesniųjų brolių konventualų ministro parei-gos, matydami, koks didelis yra jūsų šviesiausiosios ponybės atsidavimas mūsų draugijai ir kokia gausybė nuopelnų, kurių nelaikytume savo širdyje nebent tik jei būtume nedėkingi, trokšdami už juos atsilyginti, nusprendėme būsiant tinkama, kad, neturėdami laikinųjų turtų, jūsų šviesiausiąją ponybę padarytume dalininku dvasinių malonių ir gėrybių, kurių mūsų ordinui yra suteikta iš mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus dosnumo.¹⁵⁵

Neatsitiktinai, Chodkevičiaus sūnaus ir žmonos laidotuvėse pamokslus sakė bernardinai. Būtent bernardinų vienuolijos atstovui Chodkevičius atliko ir vieną paskutiniųjų savo išpažinčių Ostroge¹⁵⁶.

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ Rūta Janonienė, *Vilniaus Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dva-singumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 151, 156.

¹⁵⁴ Dabar Nukryžiuotojo statula kabo Vilniaus Bernardinų bažnyčios Karalių koplyčios altoriuje.

¹⁵⁵ F. Iosephus Piscullius [...] Domino Carolo Chotkiewicz, [pergamentas] in: LMAVB RS, f. 1-227. Iš lotynų kalbos vertė dr. Ona Dilytė-Čiurinskienė.

¹⁵⁶ Stanisław Kardaszewicz, *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga*, p. 53.

Fundacinis Kretingos konvento dokumentas buvo surašytas tik 1619 m. kovo 13 d., kai bažnyčia ir vienuolynas jau buvo beveik baigti statyti¹⁵⁷. Tų pačių metų 1619 gegužės 18 mirė Sofija Chodkevičienė, savo 1618 m. spalio 22 d. testamentu parėmusi Kretingos bernardinus pinigais ir gausiu sidabro dirbinių rinkiniu¹⁵⁸. Liepos mėnesio 4 dieną velionė palaidota naujosios bažnyčios kriptoje, kur jau ilsėjosi ir jos abu sūnūs. Dar po metų, 1619 m. liepos 7 d. Žemaičių vyskupas Stanislovas Kiška bažnyčią konsekrovo Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai titulu.

Mirus Chodkevičiaus penkiolikmečiam sūnui Jeronimui, kaip nurodyta vieninteliame išlikusiame jo portrete¹⁵⁹, 1613 m. liepos 2 dieną, „Festo Visitationis B. M Virginis“ [8 il.] Vilniaus akademijos studentų vardu buvo išspausdintas lotyniškas eiliuotas kūrinys *Aukščiausias viltis žadinusio šviesiausio pono Jeronimo Krizostomo Chodkevičiaus atminų vaizdas*¹⁶⁰. Knygelė išleista 1614 m., greičiausiai kovo 18 d. laidotuvėms Kretingoje¹⁶¹. Kūrinyje rašoma, kad Chodkevičius Kretingoje statęs bažnyčią Švč. Mergelei Marijai, o pranciškonams – naują vienuolyną. Bažnyčioje jau įrengtas mauzoliejus; jame jau ilsisi velionio broliukas Kazimieras, kartu tuoj bus paguldytas pats velionis Jeronimas Krizostomas, o vėliau atguls jo tėvas ir motina¹⁶². Poemos

¹⁵⁷ *Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. Hieronim Eugeniusz Wyczawski OFM, Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo Bernardynów Calvarianum, 1985, p. 164–167.

¹⁵⁸ Sofijos Chodkevičienės testamentas, 1618, in: LMAVB, f. 264, b. 1263.

¹⁵⁹ Nežinomo dailininko sukurtas portretas saugomas Baltarusijos Respublikos nacionaliniame dailės muziejuje, Minske, reprodukuotas ir aptartas Marijos Matuškaitės. Žr. Eadem, *Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: „Tautos paveldo tyrimai“, 2010, p. 245–247, 230.

¹⁶⁰ *Schema parentalium summae spei adolescenti, illustrissimo domino d. Hieronymo Chrysostomo Chotkiewicz (1614)*. Antaštės ir cituojamų eilių vertimas Sigitu Narbutu. Žr. Idem, „Jonas Karolis – Dievo Lietuvai duotas taleris“, in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2021, Nr. 10, p. 23–25.

¹⁶¹ Jeronimas Krizostomas Chodkevičius mirė 1613 m. liepos 2 d. Cimkovičiuose, balzamuotas kūnas atvežtas į Kretingą ir palaidotas tik 1614 m. kovo 18 d., mat laukta, kol galės dalyvauti Jonas Karolis.

¹⁶² Anot Sigitu Narbutu, *Atminų vaizdas* – savito žanro kūrinių rinkinys, kurį sudaro velionio pagerbimo iškilmių aprašas, apimantis pasakojimą apie jų eigą ir atminų metu deklamuotų poezijos kūrinių tekstus. Šią knygą galima priskirti prie parateatrinių, emblemų rinkinių. *Vaizdą* sudaro dvi dalys. Pirmajai (I. Bv–D3r) priklauso atminų įžanga, Šventosios Mišios, vieno atminų dalyvio pomirtinės Paskalos lūpomis apdainuotas velionio gyvenimas bei mirtis ir kelių bendramokslų padeklamuotos sielvarto giesmės. Antroje (I. D3r–E4v) vaizduojama laidotuvėms paruošta bažnyčia. Žr. Idem, „Jonas Karolis“, p. 23.

8 il. Nežinomas tapytojas, Jeronimo Krizostomo Chodkevičiaus portretas, 1612 m.,
Minskas, Baltarusijos Respublikos nacionalinis dailės muziejus.
Klaudijaus Driskiaus nuotrauka, iš kn.: Marija Matušakaitė, *Portretas*, il. 156.

herojės Paskalos žodžiais, po mirties Jeronimo Krizostomo siela patekusi į dangų, o žemėje pasiliko jį apverkianti Lietuva, jo gedintis karalaitis Vladislavas ir iš jo daug tikėjęs Religija¹⁶³. Šis kūrinys liudija, kad statoma Kretingos bažnyčia traktuojama kaip ypatinga Chodkevičių fundacija – bernardinų

¹⁶³ *Ibid.*

vienuolijos globojama amžinojo poilsio vieta, susijusi su abiejų Chodkevičių įžadu Švč. Mergelei Marijai, duotu prieš sūnaus gimimą. Be to, ir pats sūnus eilėse traktuotinas kaip savitas votas, o poeto apdainuojamas paskutinis tėvo ir sūnaus susitikimas – kaip votyvinis etmono autoportretas:

Jo jaunesnis sūnus Kazimieras ilsis jau šičia;
tu, vyresnėli, savus kaulus ištiesi šalia.
Skirti šventajai šiai¹⁶⁴ ar kitai tarnystei Olimpui
lėmus, kol dar nebuvai gimęs, žadėjo tėvai.
Mirčiai slenkant artyn tau šį pažadą priminė tėvas
žodžiais tokiais: „Ar bijai, mano sūneli, mirties?
Tu nebijok jos, sūnau! Mes tave paskyrėm seniausiam
dangui ir keliui, kuris veda tiesiai dangun.
Dar tuomet, kai buvai nešiojamas motinos įsčių,
mudu su tavo mama Dievui paskyrėm tave,
kad tu gyventum su tais, kurie tikėjimo meilę
kelia aukščiau už turtus. Buvo džiugi tai diena,
Motinai Dievo skirta¹⁶⁵, tad netrukus jai teksiantis visas
atlygis grįš, nes tikiu: prieglobstį tau ji suteiks!“ –
Tu žiūrėjai smagus, kol tėvas kalbėjo; pabaigęs
jis nusisuko ir tuoj verkdamas kėlėsi eit.
Tėvui einant šalin, tu dar mėginai suturėti
jį silpnomis jėgomis, bet jau nebesulaikei...¹⁶⁶

Bernardinas Andrius Grackis jaunojo Jeronimo Chrizostomo Chodkevičiaus laidovių pamoksle taip pat priminė, kad jį, vos pasauliui numatytą, tėvai paaukojo Dievui, todėl jis bodėjosi pasaulietiškais dalykais, nemėgo šokių, tuščių šio pasaulio žaidimų, tačiau mielai ir dažnai, plakdamasis savo nekaltą kūną, meldėsi savo Išganytojui ir Jo švenčiausiajai Gimdytojai, kurią visada savo Globėja laikė¹⁶⁷. Pamokslininkas pasakoja, kad Jeronimas mėgo su vienuoliais ir

¹⁶⁴ T. y. Švč. Mergelei Marijai ir jos šventovei Kretingoje.

¹⁶⁵ Anot Sigito Narbuto, „Greičiausiai minima kovo 25-oji, Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai diena. Tą patį titulą turi Jono Karolio funduota bažnyčia Kretingoje“; *ibid.*, p. 25.

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ [Andziej Gracki], *Kazanie na pogrzebie sławney pamięci młodzieniaszka Jego Mości Pana Hieronima Chryzostoma Chodkiewicza hrabie ze Szklowa, Myszy na Bychowie etc. etc.*

kunigais bendrauti ir bernardinišką abitą nešioti. Vilkintis vienuolio abitą jis buvo pašarvotas ir palaidotas Kretingos bažnyčioje. Grąckis apie tai rašo:

Guli čia šiame gedulo guolyje, garbingasis didžiojo etmono sūnau, žmonių teis-
mui [matymui, įvertinimui] su vienuolio rūbais – ne kaip etmono sūnus, bet kaip
vargingas vargingo šv. Pranciškaus vienuolino brolis. Greičiausiai kas nors sakys,
kad tai dėl to, kad šį pasaulį paliko nesuaugęs, neturėdamas reikšmingų nuopelnų
savo Tėvynei [...], tačiau aš kiekvienam tokiam atsakyčiau, kad juo tarytum Libano
Kedru, nemažiau galingu kaip kiti Libano Kedrai, remiasi kantraus Libano garbė,
nes vienuolinis drabužis reiškia dieviškų dorybių pilną ir meile Dievui užsidegusią
tavo širdį.¹⁶⁸

Nežinome konkrečių Jeronimo paaukojimo bernardinų vienuolijai aplin-
kybių. Cituotų *Jeronimo Krizostomo Chodkevičiaus atminų vaizdo* eilučių
autorius Chodkevičiaus paaukojimą sieja su džiugia Dievo Motinai skirta
diena, greičiausiai Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai (Lk 1, 26–38) švente.
O minėtame Chodkevičiaus portreto įrašė nurodoma, kad jaunuolio mirties
diena – liepos 2 – yra Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo pas Elzbietą (Lk 1,
39–56) iškilmė¹⁶⁹.

Pamokslininkas guodžia Joną Karolį ir Sofiją Chodkevičius tikindamas, kad
jų sūnus jau dangiškuosiuose rūmuose, nes ne tik mirė nekalto amžiaus, bet ir
prieš pat mirtį, sunkiusią valandą, „ne kuo kitu tik savo Išganytojo brangiausia
kančia guodėsi ir ištroškusią burną, tarytum šalto vandens lašais gaivinosi,
kartodamas Dievo Sūnaus vardą [...], o būdamas jau visai arti mirties ir sunkiai
begalėdamas net žodį savo mylimiems tėvams ištarti, iš paskutiniųjų jėgų,
tikrai Dievo suteiktų, rankas aukštyn iškėlęs sušuko: o Švenčiausioji Marija,
Išganytojo Motina, melskis už mane savo Sūnui! – ir šioje maldoje savo sielą
Dievui į rankas, kad amžinai jį matytų, atidavė.“¹⁷⁰

miane przez X. Andrzeia Grąckiego zakonu oycow bernardynów kaznodzieie wileńskiego, w
kościele tegoż zakonu w Kretindze 18 marca roku 1614, Wilno: Wyd. Leona Mamonicza,
1615, p. 34.

¹⁶⁸ *Ibid.*, p. 41.

¹⁶⁹ Įrašas portreto fone: Hieronimus Chrisostomvs Chodkiewiz comes in Bichow de Sklow et
Misz obiit Anno MCDC XIII mense Ivlio die 2 festo Visitationis BMV VIRG[INIS] aetatis
svae XV.

¹⁷⁰ [Andziej Grącki], *Kazanie na pogrzebie sławney*, p. 35.

Pamokslo pabaigoje Grackis dėkoja Chodkevičiams už paaukotą jo vienuolijai sūnų, primindamas ir šventos palaidojimo vietos – bernardinų vienuolyno – įsteigimą kaip tos aukos dalį, logišką jos tęsinį ir atbaigą. „Dėkoju jums, kad jį Dievui paaukoję tai tarnystei įvairiais priminimais, praktikomis atlydėjote į tą šventą vietą, į kurią amžinai tarnystei su Dievu susižadėjusius pakvietėte.“¹⁷¹ Pamaldumą ugdantys prašymai sutinkami daugelyje žinomų Chodkevičiaus ir Chodkevičienės laiškų sūnui. Antai viename jų Sofija ragina sūnų:

Dievo klausyti, nuoširdžiai jam tarnauti ir Švč. Mergelei, savo globėjai, niekad neapleisti įprastų savo maldelių, patikint save ir mus [tavo] tėvus dieviškajai apvaizdai, atsimenant taip pat ir seserį, kad iš Dievo malonės sveika būtų [...] rožinį ir maldų, kiek moki, giedok lotyniškai kuo daugiau.¹⁷²

Cituotoje ištarmėje galima išvelgti kelių Chodkevičiaus votyvinio pobūdžio gestų – sūnaus paaukojimo, šventos vietos steigimo ir pačios bernardinų vienuolijos pakvietimo – sąryšį. Nežinia, kokia jų chronologinė seka, kas ją pradeda: ar sūnaus paaukojimas, ar bernardinų pakvietimas, ar steigiamos šventovės kaip šeimos kapavietės sumanymas. Tačiau visų aukos segmentų tarpusavio ryšys ir tam tikras priežastingumas akivaizdus.

IŠVADOS

Šis straipsnis – tai pirmas bandymas nušviesti Jono Karolio Chodkevičiaus įžadų istoriją taip, kaip ją liudija literatūriniai ir istoriniai šaltiniai. Tyrimas atskleidė, kad vieši ir oficialūs pamaldumo aktai ir votyviniai gestai savo turiniu persidengia su kasdieniu ir privačioje šeimos aplinkoje etmono puoselėtu religingumu.

Raiškiausiais Chodkevičiaus pamaldumo dėmenimis galima laikyti šv. Kazimiero, šv. Mykolo Arkangelo, Švč. Mergelės Marijos figūras. Svarbu, jog Laurencijaus Bojerio poemos reprezentuojamas ir kitų šaltinių antrinamas

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 41.

¹⁷² *Korespondencja Jana Karola Chodkiewicza*, p. 99.

Chodkevičiaus pamaldumas minėtiems šventiesiems graudžiai siejasi su konkrečiais šventųjų atvaizdais ir jų kulto vietomis.

Chodkevičiaus laiškų užuominose apie atvaizdus fiksuojamos jų religinės ir komemoratyvinės (asmens įamžinimo) paskirtys, o pati santykio su atvaizdu samprata rezonuoja su XVII a. pradžios raštijoje įauta pragmatine meno teorija, kur šventieji paveikslai yra skirti atminimui ir tikėjimo palaikymui.

XVI a. pab. – XVII a. pr. LDK bažnytinio meno kontekstas, apimantis ir maskvietišką (rusišką) ikonų importo reiškinių, padėjo atskleisti ankstesnėje istoriografijoje neteisingai interpretuotas kai kurias Chodkevičiaus laiškų vietas apie „maskvietes“, kurios yra ne gyvi asmenys, bet maskvietiškos kilmės ikonos. Chodkevičiaus korespondencija leidžia teigti, kad vieną iš savo turimų Dievo Motinos ikonų etmonas traktavo kaip „galingą pagalbininką“ ir „patarėją“.

Tikėjimą stebuklingųjų atvaizdų galia rodo ir Chodkevičiui priskiriamas votas – plokštelė Čenstakavos lobyne bei paliudytas 1620 m. voto paaukojimas ir stebuklo išpažinimas Žyrovičuoce prie stebuklango Šv. Mergelės Marijos atvaizdo.

Chodkevičiaus bažnytinių fundacijų ir dotacijų faktografija gana plati ir mažai tyrinėta. Tačiau, remiantis nagrinėtais literatūriniais ir istoriniais šaltiniais, galima daryti prielaidą, kad kai kurios fundacijos buvo lydimos akivaizdžių votyvinių motyvų, t. y. susijusios su teikiamais ir priimamais įžadais, tam tikra aukų ir užtarimo maldų apykaita. Būtent tokia votyvine Chodkevičiaus fundacija galima laikyti Kretingos bernardinų bažnyčią, kuri buvo iš fundatoriaus pusės visiškai įgyvendinta. Be to, išskirtinį Chodkevičiaus santykį su bernardinų vienuolija liudija šeimos mauzoliejaus steigimas Kretingos bažnyčios kriptoje, sūnaus pašventimas bernardinų ordinui, dotacijos Vilniaus bernardinams (vargonams ir didžiajam altoriui), nuodėmklausio bernardino pasirinkimas Ostroge ir panašiai. Kita vertus, bernardinai Chodkevičiui dar 1603 m. rugsėjo 2-ąją Krokuvoje suteikė generalinio ministro br. Juozapo Piskulijaus Melfiečio pasirašytą dvasinių privilegijų raštą.

Votyvine laikytina ir Kražių jėzuitų bažnyčios fundacija – taip ji buvo interpretuota Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus *Akmens pašventinime*. Tačiau ji liko kaip iki galo neišpildytas įžadas, panašiai kaip ir Ostrogo bažnyčios atveju. Šiose viena nuo kitos smarkiai nutolusiose LDK vakarinių ir rytinių pakraščių vietovėse Chodkevičius davė savo paskutinius įžadus 1621 m. vykstant karui su Turkija.

ARCHYVINIAI ŠALTINIAI

- Iosephus Piscullius f. [...] Domino Carolo Chotkiewicz, [pergamentas] in: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, toliau – LMAVB RS, f. 1-227.
- Jono Karolio Chodkevičiaus 1617 m. sausio 22 dienos raštas broliui Aleksandrui, in: Archiwum Głównie Akt Dawnych, f. 11354, ap. 23, t. 28.
- Jono Karolio Chodkevičiaus raštas, kuriuo steigiama Skuodo parapiinė Švč. Trejybės bažnyčia ir jos išlaikymui užrašomi kaimai su gyventojais, Šaulėnai, 1614-08-27, in: Vilniaus universiteto biblioteka, rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), f. 4-12122 (A-3003), l. 2v-4.
- Jono Karolio Chodkevičiaus testamentas (nuorašas), 1622, in: *Compendium iurium documentorum conventus Carolstadiensis ad S. Virginem Mariam Annuntiatam [...] Erasmi Kniffki in sequentes fasciculos dispositum anno Domini 1769*, in: Biblioteka Jagiellońska, BJ Rkp, 6242 III, l. 301-304.
- „Listy Chodkiewiczow od Chodkiewiczow“, 1606-1611, (originalai), in: Czart., 3915 IV.
- „Listy, dokumenta i td. do historii życia domowego Jana Karola Chodkiewicza z archiwum familijnego porządkiem sumarycznym“. Kopiariusz z l. 1570-1628“, XIX w. Ze zbioru Mieleszko-Maliszkiewiczów, in: Biblioteka Książąt Czartoryskich, 3238 IV.
- Nadania biskupa wileńskiego prawa patronatu kaplicy Moniwidowskiej i Gastoldowskiej w katedrze wileńskiej dla Jana Jeronima Chodkiewicza: Archiwum Narodowe w Krakowie, f. 29, ap. 630, l. 3-9.
- Sofijos Chodkevičienės testamentas, 1618, in: LMAVB RS, f. 264, b. 1263.
- Specifikacija różnych Altaryi i Funduszów w kościele katedry Wileńskiej, XVIII w., in: LMAVB RS, f. 43-19183.
- Vilniaus vaivados Jono Karolio Chodkevičiaus fundacinis raštas: dovanoja Vilniaus katedros Šv. Kryžiaus altarijai iš Cimkovičių dvaro kasmet po 100 kapų grašių, 1617, in: LMAVB RS, f. 43-20223.
- Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijos aktai, 1633, in: VUB RS, f. 57-B53-40.
- Vilniaus vyskupijos bažnyčių vizitacijos aktai, 1653-1654, in: VUB RS, f. 57-B53-42.

PUBLIKUOTI ŠALTINIAI

- [Boierus Laurentius], *Carolomachia, qua felix victoria, ope Divina, auspiciis serenissimi et poten[tissimi] Sigismundi III. Poloniae et Sveciae regis [...] per ill[ustrissim]um d. Ioan[em] Carolum Chodkiewiczium comitem in Szklów et Bychow [...] de Carolo duce Sudermanniae s. r. m. perduelli V. Kalend[as] Octob[res] A. D. 1605 in Livonia sub Kyrkholmum reportata, narratur, seren[issimo] principi Wladislao a Christophoro Zawisza [i. e. Laurentio Boiero]*, in Alma Vilnensi Academia Societ[atis] Iesu, studioso d. d., Vilnae: typis Academicis S. I. Thomas Levicki, 1606.
- Bojeris Laurencijus, *Karolomachija*, iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas, Vilnius: Vaga, 1992, p. 170-180.
- [Bojer Laurentius], *Carolomachia to iest dwu Karolow bitwa y szczesliwe zwyciestwo Caróla Chodkiewiczá nád Carolem Sudermánskím otrzymane pod Kircholmem [...]*

dnia 27 septembrà roku 1605 Wydána po Lácínie przez Krzystofa Zawisse à nà polskie przełożonà przez Jana Eysymonta, [Wilno: Acad. S. I.], [1605].

[Borowik Teodozy], *Historia abo powieść zgodliwa przez pewne podania ludzi Wiary godnych. O Obrazie przeczystey Panny Mariey Zyrowickim cudotwornym W. X. L. w powiecie Slonimskim Rozmaitych Cudach które się ptzy nim aż po dziś dzień za iey przyczyną wszechmocnoścą Bożą dzieią, pilnie zebran a. Przez Oycza Teodora Borowika professa Zakonu Bazilego, w Wilnie: Acad. Soc. Jesu, 1622.*

Birkowskis Fabijonas, „Apie šventuosius atvaizdus kaip jie turi būti gerbiama“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas. Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus. Pamokslas faksimilė, vertimas ir studija, sudarė Tojana Račiūnaitė, vertė Rasa Butvilaitė, tekstų autoriai: Arūnas Sverdiolas, Tojana Račiūnaitė, Sigita Maslauskaitė, Gabija Surdokaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 16–52.*

[Grącki Andziej], *Kazanie na pogrzebie sławney pamięci młodzienaszka Jego Mości Pana Hieronyma Chryzostoma Chodkiewicza hrabie ze Szklowa, Myszy na Bychowie etc. etc. miane przez X. Andrzeia Grąckiego zakonu oycow bernardynów kaznodzieie wileńskiego, w kościele tegoż zakonu w Kretindze 18 marca roku 1614, Wilno: Wyd. Leona Mamonicza, 1615.*

[Hasius Jakub], *Kazanie na dzien naznaczony pogrzebowi [...] Iana Karola Chodkiewicza [...] wojewody Wilenskiego [...] miane w Nieświeżu w kościele Societatis Iesu przez Iakuba Hasiusza [...] 1622 dnia novemb. 16, [Vilnius: Akademijos spaustuvė, 1622].*

Jono Karolio Chodkevičiaus raštas, kuriuo steigiamą Skuodo parapinė Švč. Trejybės bažnyčia ir jos išlaikymui užrašomi kaimai su gyventojais, Šaulėnai, 1614-08-27. Pirmosios kopijos tekstas lotynų kalba skelbiamas: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai...*, p. 77–79.

Kojalavičius-Vijūkas Albertas, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietos, garsėjančios stebuklų malone“, in: Idem, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, 2 dalis, sudarė Dalius Kuolys, iš lotynų kalbos vertė Rasa Jurgelėnaitė, vertimą parengė ir leidinį redagavo Ona Daukšienė, komentarus parašė Darius Baronas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 60–99.

Kopia Testamentu ultimae dispositionis Jw. Jm. Pani Zofii z Mieleckich Chodkiewiczowej Wojew. Wileńskiej, in: *Korespondencja Jana Karola Chodkiewicza [...]*, p. 187–193.

Korespondencje Jana Karola Chodkiewicza poprzedzone opisem rękopismów z Archiwum Radziwiłłowskiego, znajdujących się w Bibliotece ordynacyi Krasińskich połączonej zmuzeum Konstantego Świdzińskiego. Opracował i opisał Wł. Chomętowski, Warszawa: w Drukarni Jana Jaworskiego, 1875.

„Kražių kolegijos 1618–1621 m. istorija“, in: *Kražių jėzuitų kolegijos istorijos šaltiniai ir metiniai laiškai*, sudarė Živilė Nedzinskaitė, Darius Antanavičius, Kražiai: Kražių Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus kultūros centras, 2015, p. 9–10.

Malkot Franciszek = Malkotas Pranciškus, *Tureckich i iflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczu głos = Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chempe-rek, Eglė Patiejūnienė, vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzicwa Narodowego, 2016, p. 76–144.

- Najstarsze historie o Częstochowskim obrazie Panny Maryi: XV i XVI wiek*, z rękopisów i starych druków wydał. Henryk Kowalewicz, przekł. tekstów [z łac i niem.] Henryk Kowalewicz, Monika Kowalewiczowa, Warszawa: Pax, 1983, p. 167–204.
- [Nieszporkowicz Ambroży], *Odrobiny stołu krolewskiego, historia o cudownym obrazie Naswięt: Panny Maryey Częstochowskiej [...]*, w Krakowie: Drukarnia Franciska Cezarego, 1683.
- Ovidijus, *Metamorfozės*, iš lotynų kalbos vertė Antanas Dambrasuskas, Vilnius: Vaga, 1990.
- Possevino Antonio, *Moscovia*, po raz pierwszy w całości przetłumaczył ks. Albert War-kotsch, Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1988.
- Sarbievijus Motiejus Kazimieras, *Akmens pašventinimas (Sacra Lithothesis)*, iš lotynų kalbos vertė, įžanginį straipsnį ir komentarus parašė Skirmantė Šarkauskienė, Vil-nius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009.
- [Sarbievijus Motiejus Kazimieras], *Hymenodora Honore et Gloria internunciis almae Academiae Vilnensis nomine illustrissimis sponsis d. d. Ioanni Stanislao Sapieha M. D. L. curiae marschalco, Slonimensi, Msciboviensi, Iasuonensi, Bludzinensi etc. etc. capitaneo et d. d. Annae Chodkieviciae illustrissimi d. d. Ioannis Caroli Chodkiewicz palatini Vilnensis M. D. L. exercituum ducis, Livoniae gubernatoris, comitis in Szklów, Mysz et Bychow, Derpatensis, Lubenensis, capitanei etc. etc. filiae oblata. Chro-nostichon. FortVna LVDente, sonant hyMenaela sponsi arbiter e sVperls prosperet ergo pLagis*, [Vilnae: typis Academicis S], 1620].
- [Sarbievski Maciej Kazimierz], *Sacra lithothesis in prima templi Magnae Virgini Matri de-dicati erectione a patribus collegii Crosensis Societatis Iesu, liberalitate illustrissimi do-mini d. Ioannis Caroli Chodkiewicz palatini Vilnensis [...] fundati auspiciato celebrata, ab eiusde[m] collegii Chodkieviciani studiosa iuventute descripta, et honori eiusde[m] liberalissimi fundatoris oblata*, Vilnae: typis Academicis Societatis Iesu, 1621.
- [Skarga Piotr], *O jedności Kościoła Bożego pod iednym Pasterzem y o greckim od tey Jedności odstąpieniu: z Przestrogą y upominaniem do Narodów Ruskich przy Gretach stoiących: rzecz krótka na trzy części rozdzielona przez Księdza] Piotra Skargę zabra-na [...]*, Wilno: Soc. Jesu, 1577.
- [Skarga Piotr], *Żołnierskie nabozenstwo, to iest Nauki y modlitwy, y przykłady do tego stanu służące pisane od x. Piotra Skargi, Societatis Iesu, z dozwoleńiem starszych [...]*, Krakow: u wdowy Jakuba Sybeneychera, 1606.
- Sofijos Chodkevičienės testamentas, kuriuo ji užrašo pinigų sumas Kretingos špitolei ir bažnyčiai, kurioje prašo ją palaidoti, taip pat Kražių jėzuitų kolegijai, in: *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 38–43.
- [Sventickis Grigalius], „Šv. Kazimiero gyvenimas = Gregorius Swiecicius. Vita S. Casi-miri“, in: *Ankstyvieji šv. Kazimiero „gyvenimai“*, (ser. *Fontes Ecclesiastici Historiae Lithuaniae*, 4), sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, Vilnius: Aidai, 2004, p. 120–173.
- Šv. Kazimiero gyvenimo ir kulto istorijos šaltiniai, sudarė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mintautas Čiurinskas, (ser. *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, 3), Vil-nius: Aidai, 2003.

Triumfo diena: 1611 m. birželio 13 d. Smolensko pergalė ir iškilmingas Zigmanto Vazos sutikimas Vilniuje 1611 m. liepos 24 d., parengė Eugenija Ulčinaitė ir Eugenijus Saviščevas, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011.

Valančius Motiejus, *Žemaičių vyskupystė*. Raštai, t. 2, Vilnius: Vaga, 1972.

Žemaičių vyskupijos vizitacijų aktai (1611–1651 m.), (ser. *Lietuvos istorijos šaltiniai*, t. IX), sudarė ir parengė Liudas Jovaiša, Vilnius: Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2011.

Підручний П. і д. Б. П'єтнотчко, *Bazylianskie kapituly generalne od 1617 do 1636 roku*, t. 1, Рим–Львів, 2017.

LITERATŪRA

- Antanavičius Darius, „Jonas Karolis Chodkevičius: kelias į karvedžio šlovę. Istoriko įvadas“, in: Małkot Franciszek, *Tureckich i iflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczzu głos* = Malkotas Pranciškus, *Karų su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karolį Chodkevičių*, parengė Darius Antanavičius, Dariusz Chemperek, Eglė Patiejūnienė, vertė Eglė Patiejūnienė, Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzicwa Narodowego, 2016, p. 7–26.
- Antanavičius Darius, *Lietuvio bajoro „Dešimtmetis Livonijos karas“ (1610 m.) ir jo autorius*, Vilnius: Žara, 2006.
- Antanavičius Darius, „Žnane i nieznane źródła do kampanii Kircholmskiej w 1605 roku.“, in: *Wojny północne w XVI–XVIII wieku: w czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2007, p. 23–41.
- Belting Hans, *Likeness and Presence. A history of the Image before the Era of Art*, translated by Edmund Jephcott, Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- Bernatowicz Tadeusz, „Idea Principis Christiani w emblematyce okolo roku 1600“, in: *Barok*, 1996, t. 3, Nr. 1, p. 91–118.
- Bernatowicz Tadeusz, *Miles Christianus et Pelegrinus. Fundacje Mikołaja Radziwiłła „Sierotki“ w Ordynacji niświeskiej*, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 1998.
- Chachaj Marian, „O dacie urodzenia i o edukacji Jana Karola Chodkiewicza“, in: *Studia z dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego (XVI–XVIII wieku)*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2014, p. 49–58.
- Chemperek Dariusz, „Jonas Karolis Chodkevičius – miles Christianus ir tėvynės gynėjas. Literatūros istoriko įvadas“, in: Franciszek Małkot, *Tureckich i iflanskich*, 2016, p. 61–72.
- Chomik Piotr, *Kult ikon Matki Bożej w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku*, Białystok: Universitas Bialostocensis, 2003.
- Chrzanowski Tadeusz, *Sztuka w Polsce od I do III Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawn. Naukowe PWN, 1998.
- Černius Remigijus, „Bažnytinė Brastos Unija ir jos istorinis kontekstas“, in: Andriejus Mlodzianovskis, *Palaimintojo kankinio Juozapato Polocko arkivyskupo gyvenimo ir mirties simboliniai atvaizdai*, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 329–396.

- Dubas Urmanowicz Ewa, Urmanowicz Jerzy, *Jan Karol Chodkiewicz*, Warszawa: DiG, 1998.
- Fabiani Bożena, *Na dworze Wazów w Warszawie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1988.
- Filipczak Kocur Anna, „The regaining of Smolensk in 1611 and its defence in 1634 in the eyes of contemporary Lithuanian prints“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 54: *Iškilmės ir kasdienybė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jos kontekstuose = Celebrations and everyday life in the Grand Duchy of Lithuania and its contexts*, sudarė Aistė Paliušytė, Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 50–60.
- Freedberg David, *The Power of images. Studies in the History and Theory of Response*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1989.
- Geertz Clifford, „Menas kaip kultūros sistema“, in: Idem, *Kultūrų interpretavimas: Straipsnių rinktinė*, sudarė Arūnas Sverdiolas, iš anglų kalbos vertė Antanas Danielius, Arūnas Gelūnas ir kt., Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. 226–256.
- Golonka Jan, Żmudziński Jerzy, *Skarbiec Jasnej Góry*, Częstakawa: Wydawnictwo Paulinarum, 2000.
- Janonienė Rūta, „Bernardiniškasis dailės paveldas Kretingos Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčioje“, in: *Kretingos pranciškonų bažnyčiai 400: istorija, kultūros paveldas, žymūs asmenys*, Kretinga–Vilnius: Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos šv. Kazimiero provincija, 2017, p. 132–143.
- Janonienė Rūta, „Sapiegų Švč. Mergelė Marija – Vilniaus globėja“, in: *Dailės istorijos studijos*, t. 2: *Dailė LDK miestuose. Poreikiai ir užsakymai*, sudarė Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 117–133.
- Janonienė Rūta, *Vilniaus Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Jonas Karolis Chodkevičius. *Impavidus pro patria mori. Bebaimis mirti už tėvynę. Vilniaus universiteto bibliotekos dokumentai*, parengė Sonda Rankelienė, Aušra Rinkūnaitė, Mindaugas Marazas, Brigita Zorkienė, Paulius Bagočiūnas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2022.
- Jovaiša Liudas, „Šventųjų relikvijos ir jų gerbimas Lietuvoje (1387–1655)“, in: *Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV–XVII a.*, sud. Mindaugas Paknys, Vilnius: Aidai, 2005, p. 185–228.
- Jovaiša Liudas, *Vilniaus vyskupai ir jų portretai*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2016.
- Kaladžinskaitė Aukšė, „Nauji duomenys apie Liachovičių pilies statybą“, in: *Menotyra*, 2006, t. 43. Nr. 2, p. 31–34.
- Kanarskas Julius, „Iš Kretingos parapijos, bažnyčios ir vienuolyno istorijos“, in: *Kretingos pranciškonų bažnyčiai 400. Istorija, paveldas, žymūs asmenys*, Kretinga–Vilnius: Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos šv. Kazimiero provincija, 2017, p. 15–53.
- Kanarskas Julius, *Kretingos dvaro savininkai*, Kretingos istorijos muziejus, Klaipėda: Druka, 2009.
- Kantorowicz Ernst H., *Dwa ciała króla. Studium ze sredniowiecznej teologii politycznej*, z języka angielskiego tłumaczył Maciej Michalski i Adam Krawiec, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

- Kardaszewicz Stanisław, *Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Biały Dunajec-Ostrog*, 2013 [Wyd I.] Warszawa-Kraków: Druk w. L. Anczycai Spółki, 1913.
- Kirkienė Genutė, *LDK politikos elito galingieji: Chodkevičiai XV–XVI amžiuje*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008.
- Klasztory bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych*, red. Hieronim Eugeniusz Wyczawski OFM, Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo Bernardynów Calvarianum, 1985.
- Klietkutė Jolanta, „Sakraliniai kultūros paveldo objektai“, in: *Kretingos pranciškonų bažnyčiai 400. Istorija, paveldas, žymūs asmenys*, Kretinga–Vilnius: Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos Šv. Kazimiero provincija, 2017, p. 198–199.
- Krasny Piotr, „Uwagi o wpływie sztuki Kościoła Wschodniego na katolickie malarstwo sakralne w Rzeczypospolitej XVII wieku“, in: *Sztuka XVII wieku w Polsce. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, grudzień 1993*, Warszawa: Arx Regia, 1994, p. 81–92.
- Kruk Mirosław Piotr, *Ikony-obrazy w świątyniach Rzymsko-katolickich dawnej Rzeczypospolitej*, Kraków: Collegium Columbinum, 2011.
- Kurczewski, Jan, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa djecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: J. Zawadzki, 1912.
- Kuzmaite Jūratė, „Kražių jėzuitų kolegijos žemėvalda XVI–XVII amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius: „Mokslas“, 1977, p. 5–16.
- Kuźmina Dariusz, *Wazowie a Kościół w Rzeczypospolitej*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013.
- Letkiewicz Ewa, *Klejnoty w Polsce. Czasy ostatnich Jagiellonów i Wazów*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006.
- Liškevičienė Jolita, „Kražių bažnyčios statybos pradžią“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 36: *Kražiai amžių sandūroje*, sudarė Juozas Girdzijauskas, Aistė Virbickaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005, p. 33–38.
- Liškevičienė Jolita, „Miles Christianus įvaizdis LDK kultūroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 24: *Tipas ir individas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*, sudarė Jolita Liškevičienė, Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 127–169.
- Liškevičienė Jolita, *Mundus emblematum: XVII a. Vilniaus spaudinių iliustracijos*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2005.
- Łopatecki Karol, „Koncepcja Boga – Pana Historii wśród żołnierzy Rzeczypospolitej na przełomie XVI i XVII wieku“, in: *Religia wobec historii, historia wobec religii*, red. E. Przybył, Kraków: Nomos, 2006, p. 360–370.
- Malarstwo polskie: Manierizm. Barok*, wstęp Michał Walicki i Władisław Tomkiewicz, katalog opr. Andrzej Ryszkiewicz, Warszawa: Auriga, 1971.
- Maslauskaitė Sigita, *Šventoji Kazimiero atvaizdo istorija XVI–XVIII a.*, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010.
- Matuškaitė Marija, *Lietuvos skulptūra iki XVII a. vidurio*, Vilnius: Aidai, 2007.

- Matušakaitė Marija, *Portretas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2010.
- Matušakaitė Marija, *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
- Michałowska Marta, „Palladium polskie. Militarne aspekty ikonografii maryjney XVII–XVIII w.“, in: *Studia Claromontana*, t. 6, Jasna Góra: wyd. OO Paulinów, 1985, p. 25–45.
- Misius Kazys, Adomas Butrimas, „Kražių jėzuitų vienuolynas, bažnyčia ir kolegija“, in: *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.
- Miškinis Algimantas, *Vakarų Lietuvos miestai ir miesteliai*, kn. 1, Vilnius: Savastis, 2004.
- Narbutas Sigitas, „Jonas Karolis – Dievo Lietuvai duotas taleris“, in: *Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių biblioteka*, 2021, t. 10, p. 13–45.
- Narbutas Sigitas, „Karolomachijos akiračiai“, in: Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, Vilnius: Vaga, p. 164–178.
- Narbutas Sigitas, „Sarbievijaus poezijos leidimai XVII amžiuje“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvos, Lenkijos, Europos kultūroje*: tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui, medžiaga, Vilnius, 1995 spalio 19–21, sudarė Eugenija Ulčinaitė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 292–294.
- Naruszewicz Adam, *Historia Jana Karola Chodkiewicza wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego WKL*, t. 1–2, Warszawa: w Drukarni Nadwornej, 1781–1782.
- [Nelson Robert S., ed.], *Visuality before and beyond the Renaissance: Seeing as Others Saw*, ed. Robert S. Nelson, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Niendorf Mathias, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Studija apie nacijos formavimąsi ankstyvaisiais Naujaisiais amžiais 1565–1795*, Vilnius: Mintis, 2020.
- Norkutė Raimonda, *Angelių ikonografija Lietuvos bažnytinėje dailėje (XVI–XVIII a.)*. Daktaro disertacija, Kaunas: Kauno Vytauto Didžiojo universitetas, 2010.
- Ostrowski Jan K., *Portret w dawnej Polsce*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie, 2019.
- Paliušytė Aistė, „XVII–XVIII a. LDK kultinių atvaizdų sklaida: vizitacijų duomenys“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 69: *Kultiniai atvaizdai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, sudarė Tojana Račiūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016, p. 23–45.
- Pauliukevičiūtė Rita, Surdokaitė-Vitienė Gabija, *Pro Rytų vartus: Orientas Lietuvos liturginėje tekstilėje XVI–XX amžiais*, Vilnius: Bažnytinio paveldo muziejus, 2022.
- Paszenda Jerzy, „Góra Anielska pod Nieświeżem“, in: *W kręgu badań nad sztuką polską*, pod red. K. Majewskiego, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1983, p. 77–85.
- Patiejūnienė Eglė, *Brevitas ornata. Mažosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

- Perczynska Gabriela, „Kobiety Iszkolci, czyli dzieje zarządzania majątnością“, in: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, Warszawa: DiG, 2009.
- Podhorodecki Leszek, *Hetman Jan Karol Chodkiewicz 1560–1621*, Warszawa: Wydawnictwo: MON, 1976.
- Rabikauskas Paulius, *Krikščioniškoji Lietuva. Istorija, hagiografija, šaltiniotyra*, sudarė Liudas Jovaiša, Vilnius: Aidai, 2002.
- [Račiūnaitė Tojana, Arūnas Sverdiolas], „Atvaizdų pragmatika“, in: *Gyvas žodis, gyvas vaizdas. Fabijono Birkowskio pamokslas apie šventuosius atvaizdus. Pamokslo faksimilė, vertimas ir studija*, sudarė Tojana Račiūnaitė, autoriai: Arūnas Sverdiolas, Tojana Račiūnaitė, Sigita Maslauskaitė, Gabija Surdokaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, p. 140–161.
- Račiūnaitė Tojana, „Liūtas ir erelis, žmogus ir kolona: hibridiniai atvaizdai Kretingos bažnyčios durų dekore“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 96: *Kaukė ir veidas: atvaizdo istorijos aspektai = Mask and Face: The Aspects of Pictorial History*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2020, p. 43–86.
- Račiūnaitė Tojana, „Šventieji ir nusidėjėliai XVI–XVII a. paveikslo erdvėje: Švč. Mergelės Marijos pagarbinimo Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčioje atvejis“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 80–81: *Kūnas: ne laiku ir be vietos*, sudarė Aušra Trakšelytė, Lina Michelkevičė, Gintautė Žemaitytė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2016, p. 89–109.
- [Ramaix Isabelle de], *The Illustrated Bartsch*, 70, Part 2 (Supplement). Johan Sadeler I, by Isabelle de Ramaix, editor: Walter L. Straus, John T. Spike, New York: Abaris Books, 2001.
- Smilgevičius Kęstutis, „Kardinolas Jurgis Radvila (1556–1600): galia katalikybės tapsmo ir sklaidos tarnystėje“, in: *Ganytojai ir broliai. Biografistikos perspektyvos*, (ser. *Bažnyčios istorijos studijos*, t. 9), p. 29–81.
- Stankevičienė Regimanta, „Kai kurie Lietuvos XVII–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai“, in: *Europos dailė. Lietuviškieji variantai*, Vilnius: Leidybos centras, 1994, p. 139–190.
- Śliwiński Artur, *Jan Karol Chodkiewicz. Heman wielki Litewski*, Poznań: Wydawnictwo M. Arcta, 1922.
- Šarkauskienė Skirmantė, „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus *Akmens pašventinimas*: tarp teatro ir emblemos“, in: Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Akmens pašventinimas (Sacra Lithothesis)*, iš lotynų kalbos vertė, įžanginį straipsnį ir komentarus parašė Skirmantė Šarkauskienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 7–35.
- [Thieme Ulrich, Becker Felix], *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur gegenwart [...]*, Dreissigster band, Leipzig: verlag von E. A. Seemann, 1936.
- Tyla Antanas, „Įvadas“, in: Laurencijus Bojeris, *Karolomachija*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 5–11.
- Tomkiewicz Władisław, *Pędzlem rozmaitym: Malarstwo okresu Wazów w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo artystyczne i filmowe, 1970.
- Tomkiewicz Władisław, *Pisarze polskiego Odrodzenia o sztuce*, Wrocław: Zakład im. Ossolińskich, 1955.

- Vaišnora Juozas, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958.
- Volkau Mikola, „Budowa rezydencji w Lachowizach i Starym Bychowie w I połowie XVII wieku“, in: *Residentia tempore belli et pacis. Materiały do badań ochrony założeń rezydencjonalnych i obronnych*, Warszawa: Instytut sztuki PAN, 2019, p. 246–251.
- Więckowska-Mitzner Wanda, *Karol Chodkiewicz*, Warszawa: „Książka i Wiedza“, 1965.
- Wilczewski Waldemar Franciszek, „Rzeczy „ruskie-moskiewskie“ w kościołach rzymskokatolickich diecezji wileńskiej w świetle akt wizytacyjnych i inwentarzy z XVII wieku“, in: *Series Byzantina*, t. 5: *Studia nad sztuką bizantyjską i post-bizantyjską*, red. Waldemar Deluga, Michał Janocha, Warszawa: Neriton, 2007, p. 106–121.
- Wisner Henryk, *Kirchholm 1605*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1987.
- Wołyniec Bartłomiej Michał, „Biskup Marcin Szyzkowski (1616–1630) jako twórca nabożeństwa siedmiu kościołów krakowskich“, in: *Folia Historia Cracoviensia*, 2015, t. 21, p. 189–208.
- Z dawna Polski Tyś Królowa: Koronowane wizerunki Matki Bożej. Przewodnik po sanktuariach maryjnych*, Szymanów: Siostry Niepokłanki, 1996.
- Żojdź Karol, „Przeciwko moralności, czy dyscyplinie? „Przestępstwa seksualne“ popełniane przez żołnierzy koronnych i litewskich w XVII w.“, in: *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, pod red. Zbigniewa Hunderta, Karola Żojdźa i Jana Jerzego Sowy, t. III, Oświęcim: Napoleon, 2014, p. 95–111.
- Żojdź Karol, „Uroczystości pogrzebowe Jana Karola Chodkiewicza w Ostrogu w roku 1622 na tle sporu o jego schedę“, in: *Przegląd historyczny*, 2020, t. CXI, p. 991–1009.

To See what Jan Karol Chodkiewicz Saw, or Some Profiles of the Hetman's Votive Image¹⁷³

Summary

When studying historical visual monuments, we usually take up the position of an observer, but one can also study historical observers, historical people as consumers of visuality and the owners of an active gaze. In such a case, the focus of the study encompasses not only the monuments that represent an individual but also the individual's gaze, the visual surroundings recorded in the written sources, the connection with specific art works or the phenomena of the history of art. Using the notion of gaze as an expression of power and protection, which was embedded in art history by the works of Hans Belting, David Freedberg, and others who applied visual anthropology methods, this article presents several aspects of Jan Karol Chodkiewicz's 'votive portrait'. A votive portrait is defined as a specific image of a person intended to convey an encoded connection between the portrayed and the saint that manifests through prayers, offerings, and vows. This connection can be presented visually, or it can exist only in written historical or literary sources. In this study, the notion of a 'votive portrait' conceptualises an attempt to connect fragmentary testimonies with the cultural phenomena characteristic of the early-seventeenth-century Grand Duchy of Lithuania, with those 'collective formations' in which a certain tendency, an inclination, or, in the words of Clifford Geertz, a 'sensitivity' can be felt. Analysis of diverse written sources – works of early literature such as Laurentius Boierus' *Carolomachia* (1605) and Matthias Casimirus Sarbievius's *Sacra lithothesis* (1621), Chodkiewicz's private correspondence (mainly letters to his wife Zofia and his steward Kamieński), and several privately funded church visitation records – reveal new facts about Chodkiewicz's relationship with the depictions of the saints. The study confirmed that figures of St Casimir, St Michael the Archangel, the Blessed Virgin Mary can be considered the most evident aspects of Chodkiewicz's piety. It is notable that Chodkiewicz's devotion to the aforementioned saints, which was recorded in Boierus's poem and echoed

¹⁷³ The article was prepared within the framework of the project 'Symbolic and Mimetic Representations of Jan Karol Chodkiewicz and Their Contexts' supported by the Research Council of Lithuania, Contract No S-LIP-21-2. The title of the article is a paraphrase of the subheading of the book *Visuality before and beyond the Renaissance: Seeing as Others Saw*, ed. Robert S. Nelson, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

in other sources, is closely linked to the specific depictions of saints and places of their cult.

The outline of art perception, which is recorded in Chodkiewicz's correspondence, correlates with the early seventeenth-century polemical discourse about the meaning and purpose of the depictions of saints and captures the collective 'sensitivity' of the epoch to certain forms and types of visuality. In Chodkiewicz's letters, references to images indicate their religious and commemorative (memorialising) functions; the notion of the relationship with an image resonates with the pragmatic theory of art embedded in the seventeenth-century scripture, where images (whether secular portraits or religious paintings) are intended for remembrance and infusion of love and can themselves become objects of passion and love.

The context of seventeenth-century ecclesiastical art, which also includes the phenomenon of the import of a Muscovite icon, allows explaining previously uncommented or misinterpreted parts of Chodkiewicz's letters: the research revealed that the word 'Muscovite' refers to an icon, i.e., an image of the Mother of God, and not to a living person as interpreted by previous authors.

However, the literary and historical sources consulted suggest that some donations were accompanied by votive motifs, i.e., vows made and taken as well as certain circulation of sacrifices, prayers of trust and intercession. The Church of the Annunciation to the Blessed Virgin Mary in Kretinga can be regarded as such a votive donation of Chodkiewicz. Unlike others – Kražiai, for example – it materialised. Moreover, Chodkiewicz's exceptional relationship with the Bernardine order is evidenced by the establishment of the family mausoleum in the crypt of the church in Kretinga, the consecration of his son to the Bernardine order, the donations to the Bernardines of Vilnius (for the organ and the high altar), the choice of a Bernardine as a confessor in Ostrog, and the like. On the other hand, as early as 2 September 1603, in Cracow, the Bernardines handed Chodkiewicz a letter of spiritual privileges signed by General Minister F Iosephus Piscullius Melfiensis.

The sponsorship of the Jesuit church in Kražiai was promised but never fully realised, just like in Ostrog. In this remote place, across the entire territory of the Grand Duchy of Lithuania, in these places, at opposite ends of the vast territory of the Grand Duchy of Lithuania, Chodkiewicz took his last vows in the face of the war with Turkey in 1621.

KEYWORDS: Jan Karol Chodkiewicz; St Casimir; St Michael Archangel; miraculous images of the Virgin Mary; Muscovite icons; votive image

Gauta 2022 04 11

Priimta 2022 05 31